

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«БМИни ҳимоя учун ДАКга
тавсия қиламан» факултет
декани _____

Т.Шарипов

«___» _____ 2012 йил

«Касб-ҳунар таълими» кафедраси

В 5140900 – «Касбий таълим (ижтимоий-иқтисодий соҳа)»

таълим йўналиши бўйича

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**Мавзу: Иқтисодий билимларни шакллантиришда педагогик
технологияларни жорий этишнинг илмий-назарий асослари**

Бажарди: КТИ – 108 гуруҳ талабаси

Ҳамраева Г.

Илмий раҳбар: «Касб-ҳунар таълими»

кафедраси доценти, п.ф.н.

Суюнов О.

Малакавий иш муҳокама қилинди
ва ҳимояга рухсат берилди:

кафедра мудири, и.ф.д., профессор

_____ М.М.Муҳаммедов

«___» _____ 2012 йил

Самарқанд – 2012

Мундарижа

Кириш.....	3
1-БОБ. Иқтисодий билимларни шакллантиришда педагогик технологияларни жорий этишнинг илмий- назарий асослари	
1.1. Педагогик технология – таълим тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи.....	8
1.2. Таълим тизимида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятлари, йўналишлари.....	15
2-БОБ. Замонавий педагогик технологиялар асосида таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик жиҳатлари	
2.1. Замонавий педагогик технологияларни қўллашда ҳисобга олинadиган айрим педагогик-психологик тажрибалар.....	20
2.2. Замонавий педагогик технологияларни жорий қилишнинг ижтимоий-психологик томонлари.....	25
3-БОБ. Иқтисодий билимларни шакллантиришда таълим тизимида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланишнинг тадбиқий асослари	
3.1. Таълим самарадорлигини таъминлашда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланишнинг аҳамияти.....	31
3.2. Муаммоли таълим технологиялари асосида замонавий дарсларни ташкил этиш услубиёти.....	34
3.3. Иқтисодий билимларни шакллантиришда педагогик технологияларни жорий этишда ҳаёт хавфсизлиги.....	40
Хулоса ва таклифлар.....	42
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	45

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури қабул қилинган, Давлат таълим стандартлари доирасида замонавий мутахассис сифатига қўйилган талаблар кучайтирилди: ўқувчи-талабаларни мустақил билимларни такомиллаштириш ва янгилаш кўникмаси, изланиш олиб бориш, янги ечимлар қабул қилиш, ижодкор шахс бўлиш, мустақил фикр юритиш – баркамол шахс сифатлари таркибини ташкил этади. Демак, ўқитиш жараёнида таълим салмоғи кучайди, яқка тартибда ўқитишга эҳтиёж кучайди, унинг методологик йўналишлари ва аҳамиятини мустаҳкамлашга ҳамда ижодий тафаккурни шакллантиришга жиддий эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида ўқитувчи кадрларнинг маънавий қиёфасига, ақлий салоҳиятига ҳамда касбий маҳоратига нисбатан алоҳида масъулиятлар юкланган. Чунончи, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида ўқитувчи меҳнатини баҳолаб шундай дейди: «Шуни унутмаслигимиз керакки, келажакимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда халқимизнинг эртанги куни қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ. Ота-оналаримиз қатори биз учун энг яқин бўлган яна бир буюк зод – ўқитувчи ва мураббийларнинг олийжаноб меҳнатини ҳурмат билан тилга оламиз. Биз юртимизда янги авлод, янги тафаккур соҳибларини тарбиялашдек масъулиятла вазифани адо этишда биринчи галда анна шу машаққатли касб эгаларига суянамиз ва таянамиз, эртага ўрнимизга келадиган ёшларнинг маънавий дунёсини шакллантиришда уларнинг хизмати нақадар беқиёс эканини яхши тасаввур қиламиз»¹. Демак, бугунги кун ўқитувчиси ўз устида тинимсиз ишлайдиган, ҳар томонлама кенг фикрлайдиган, илғор педагогик ва ахборот технологияларини самарали қўллай оладиган ижодкор шахсга, ёшларнинг юрагига чуқур кириб борадиган юксак фазилатлар эгасига айланишини ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Ўқитиш жараёнини технологиялаштириш янги асрда устуворлик касб этмоқда. Бунинг асосий сабаблари, бизнингча, қуйидагилардан иборат:

- биринчидан, анъанавий ўқитиш ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўради ва «ахборотли ўқитиш» сифатида тавсифланади. Бунда ўқитувчи нафақат ўқув-билув фаолиятининг бошқарувчисига, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб қолаётганлиги хавфлидир;

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т- Ўзбекистон-2008. 148-бет.

- иккинчидан, ахборотлар ҳажмининг кўпайиб бориши, улардан фойдаланиш учун вақтнинг чекланганлиги, уларни саралаш ва тизимлаштиришнинг бирмунча мураккаблиги ҳам янгича ёндашувларни тақозо этади;

- учинчидан, саноат ва бошқа технологияларнинг аудиторияларга узлуксиз кириб келиши ва жонли ўқув объектларига айланиши ўқитучининг анъанавий методика рамакисидан чиқиб кетишига ва табиий ҳолда технологик ёндашувларни қўллашга кўпроқ эҳтиёж туғдирмоқда.

Шу сабабли Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илк бор мамлакатимиз таълим тизимида технологиялаштириш муаммоси муҳим давлат буюртмаси сифатида эътироф этилди, ўқув-тарбия жараёни янги ўқув-услубий мажмуалар, илғор педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминланиши зарурият даражасида қайд қилинди.

И.А.Каримовнинг «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида илмий асосланган «Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди, бу шарқона қараш ва шарқона ҳаёт фалсафаси»² ҳақидаги таълимоти миллий дидактиканинг методологик асосини ривожлантирда.

Таълим самарадорлигини ошириш бевосита таълим тизимидаги камчилик ва муаммоларни бартараф этиш, асосий йўналишларни лойиҳалаш билан амалга оширилади. Жумладан, мазкур камчиликлар ва муаммолар қаторига кадрлар тайёрлаш тизимини бозор муносабатлари ривожланиш хусусиятлари асосида шакллантирилмаганлиги, таълимда моддий-техникавий базани етарли эмаслиги, таълим ихтисосликлари бўйича педагогик кадрларни етишмаслиги, сифатли ўқув-услубий ва илмий адабиёт ҳамда дидактик материалларнинг камлиги, таълим тизими, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида пухта ўзаро ҳамкорликни етарли эмаслиги, иқтисодий таълим тизимидаги камчиликлар сирасига киради.

Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо шу ерда. Ўқитувчи ўқувчиларимизга замонавий таълим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо, замонавий билим бериши учун, аввало мураббийнинг ўзи анна шундай билимга эга бўлиши керак. Дарҳақиқат, ҳар бир ёш мутахассисни пухта илмий-назарий билимлар билан қуроллатириш, эгаллаган илмий билимларини амалий фаолиятда қўллаш учун кўникма ва малакаларини ривожлантириш, албатта, осон эмас. Шуларни ҳисобга олган

2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т- Ўзбекистон-2008. 135-бет.

холда баркамол шахсни тарбиялашдек юксак масъулиятли ва шарафли фаолият эгалари бўлган педагогларни касбий-профессional фаолиятларига қуйиладиган замонавий талабларни таҳли қилиш, таълим тизимида замонавий педагогик технологияларни жорий қилишнинг ижтимоий психологик жиҳатларини ўрганиш ва тадқиқ этиш тадқиқот ишимизнинг долзарблигини белгилайдиган масалалардан ҳисобланади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси: Мазкур мавзу доирасида Республикамизда иқтисодчи олимлартомонидан тадқиқот ишлари олиб борилган. Мазкур муаммонинг иқтисодий, ижтимоий, педагогик, психологик моҳияти жумладан олимлар, яъни Б.Каримова, М.Қуронов, Н.Хўжаев, И.Инамов, Э.Сейтхалилов, Р.Тожиев, Ш.Шарипов, М.Хошимова, Ф.Акрамова, Ў.Толипов, М.Ҳакимова, Л.Голиш, Д.Тожибоева, И.Азизхўжаев, Г.Ибрагимова, Ж.Йўлдошев, М.Очилов, Б.Л.Фарберман, И.Саидахмедов, У.Нишоналиев, С.Ю.Махмудов, Ў.Қ.Толипов, К.Зарипов, Ҳ.Абдакаримов, У.Сатторов, С.Хасанов, Ж.Ҳасанбоевлар томонидан илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Муаммо доирасида ўқув-услубий қўлланмалар, дарсликлар, муаммони ўрганиш юзасидан тавсиялар тайёрланган.

Тадқиқот ишининг мақсади: таълим тизимида замонавий педагогик технологияларни жорий қилишнинг ижтимоий-психологик ва илмий-педагогик жиҳатларини тадқиқ этиш ва такомиллаштириш борасида илмий ва амалий таклифлар беришдан иборат.

Тадқиқот ишининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Таълим тизимида замонавий педагогик технологияларни жорий қилишнинг илмий назарий асосларини таҳлил қилиш ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятлари ва йўналишларини ўрганиш;
2. Замонавий педагогик технологиялар асосида талабаларда билиш мустақиллигини ривожлантиришнинг психологик муаммоларини ўрганиш;
3. Ўқув-тарбиявий жараёни ташкил этишда замонавий педагогик технологияларни қўллашнинг тадбиқий асосларини ўрганиш;
4. Замонавий педагогик технологияларни қўллашда ҳисобга олинадиган айрим педагогик-психологик тажрибаларни таҳлил қилиш;
5. таълим самарадорлигини таъминлашда замонавий ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланишнинг самарали жиҳатларини ўрганиш;

6. Замонавий педагогик технологиялар асосида таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик жиҳатларини асослаш;

7. Замонавий педагогик технологиялар асосида ўқув жараёнини ташкил этишда ўқув лойиҳасини ишлаб чиқиш;

8. тадқиқот натижалари асосида хулоса ва таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти – СамИСи қошидаги 2-сон академик лицейнинг ўқув-тарбия жараёни. **Тадқиқотнинг предмети** эса қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида олиб борилаётган малакали кадрлар тайёрлашдаги иқтисодий-ижтимоий ислохотлар ҳисобланади.

Тадқиқотнинг методологик асоси – аввало Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Иқтисодий ислохотлар концепцияси» ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», Президентимиз И.Каримовнинг таълимни ислоҳ қилиш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ижтимоий- иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш мазмунини ташкил этган фикр ва ғоялари хизмакт қилди.

Тадқиқот ишининг илмий янгилиги: Таълим тизимда замонавий педагогик технологияларни жорий қилтиришнинг ижтимоий-психологик ва илмий-педагогик жиҳатлари тадқиқ этилди, замонавий педагогик технологиялар асосида ўқув жараёнини ташкил этишда ўқув лойиҳаси ишлаб чиқилди, иқтисодчи педагог кадрлар тайёрлашда мазкур тизимни такомиллаштириш йўналишлари асослаб берилди ва бу муаммо борасида илмий ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди.

Битирув малакавий ишининг аҳамияти: тадқиқот ишида ишлаб чиқилган амалий таклифлар ва мулоҳазалар иқтисодчи – мутахассислар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга ўзининг муносиб ҳисасини қўшади. Тадқиқот ишининг натижаларидан Ўзбекистон Республикасининг олий ва ўрта махсус таълим тизимида, хусусан, педагог тайёрловчи касб-хунар коллежларида, иқтисодиёт йўналишидаги академик лицейларда бевосита ва билвосита фойдаланишлари мумкин. Берилган тавсия ва кўрсатмалар таълим тизимининг барча йўналишлари педагоглари учун дастурлар, услубий мажмуалар яратишга ёрдам беради.

Тадқиқот ишининг тузилиши ва таркиби:

Битирув малакавий иши кириш, учта боб, 6 та параграф, хулоса, адабиётлар рўйхати, жадваллардан иборат.

Ишнинг кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги, илмий муаммонинг мақсади, вазифалари, тадқиқот объекти, предмети, илмий янгилиги, назарий ва амалий аҳамияти ёритилган.

Битирув малакавий ишининг биринчи боби «Иқтисодий билимларни шакллантиришда педагогик технологияларни жорий этишнинг илмий назарий асослари» деб номланган бўлиб, бунда педагогик технология таълим тарққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи эканлиги, таълим тизимида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятлари, йўналишлари, замонавий педагогик технологиялар асосида талабаларда билиш мустақиллигини ривожлантиришнинг психологик муаммолари ҳақидаги маълумотлар келтириб ўтилган.

Битирув малакавий ишининг иккинчи боби «Замонавий педагогик технологиялар асосида таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик жиҳатлари» деб номланган бўлиб, бунда педагогик технологияларнинг психологик моҳияти, замонавий педагогик технологияларни қўллашда ҳисобга олинган айрим педагогик-психологик тажрибалар, таълим самарадорлигини танлашда замонавий ахборот-коммуникацион технологияларидан фойдаланишнинг самарали жиҳатлари ҳақидаги маълумотлар кенг ёритиб берилган.

Битирув малакавий ишининг учинчи боби «Иқтисодий билимларни шакллантиришда таълим тизимида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланишнинг тадбиқий асослари» деб номланган бўлиб, бунда педагогик технологияларни жорий қилишнинг ижтимоий-психологик томонлари, муаммоли таълим технологиясининг психологик асослари, замонавий педагогик технологиялар асосида ўқув жараёнини лойиҳалаштириш услуги ҳақидаги маълумотлар кенг ёритиб берилган.

Илмий тадқиқот ишининг хулоса қисмида мавзуга яқун ясаиб, тадқиқот ишининг мазмун-моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ижобий натижаларни амалиётга қўллаш учун таквсиялар берилган. Аниқликлар киритиш ва изоҳлаш учун тажрибаларни асослаш мақсадида иловалар келтириб ўтилган.

1-БОБ. Иқтисодий билимларни шакллантиришда педагогик технологияларни жорий этишнинг илмий-назарий асослари

1.1. Педагогик технология — таълим тарққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи

Бугунги кундаги жадал ривожланиш ва глобализация жараёни олий таълим олдига бир қанча талабларни қўймоқда. Талабаларни нафақат билимлар билан қуроллантириш, балки уларда касбий кўникма ва малакаларини ҳам шакллантириш муҳим. Ўз фаолиятига танқидий ёндоша оладиган, юқори малакали ва ўқимишли инсонлар оммасини яратувчи илмий-тадқиқот муассасаларисиз бирорта мамлакат барқарор ривожланишни таъминлай олмайди.

Бўлажак мутахассис танқидий фикрлаш, ижтимоий муаммоларни таҳлил қилиш, ечимларни ишлаб чиқиш, ўз зиммасига ижтимоий масъулиятни олишга қодир бўлиши лозим. Бундай талабларга жавоб берувчи мутахассисларни тайёрлаш учун олий таълим тизимида ноанъанавий таълим усулларида фойдаланиш, таълимнинг турли-туман бўлишига эришиш, янги самарали таълим усуллари ишлаб чиқиш талаб этилади. Ўқув жараёнида талаба тингловчи объект эмас, балки билимларни фаол ўзлаштирувчи субъект сифатида иштирок этиши керак. Талабаларни фаол ўзлаштирувчи субъектга айлантирувчи интерфаол усуллар, замонавий педагогик технологиялар бу борада биз учун янги имкониятларни очиб беради.

Педагогик технология - шундай билимлар соҳасики, улар ёрдамида учинчи минг йилликда давлатимиз таълим соҳасида туб бурилишлар юз беради, ўқитувчи фаолияти янгиланади, талаба ёшларда ҳурфикрлилик, билимга чанқоқлик, ватанга меҳр-муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари тизимли равишда шакллантирилади. Дастлаб «технология» тушунчасига аниқлик киритайлик. Бу сўз техникавий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда фанга 1872 йилда кириб келди ва юнонча икки сўздан – «технос» (techne) – санъат, ҳунар ва «логос» (logos) – фан сўзларидан ташкил топиб «ҳунар фани» маносини англатади. Бироқ бу ифода замонавий технологик жараёни тўлиқ тавсифловчи бераолмайди. Технологик жараён – аниқроқ айтадиган бўлсак, технологик жараён - бу меҳнат қуроллари билан меҳнат объектларига босқичма-босқич таъсир этиш натижасида маҳсулот яратиш борасидаги ишчи (ишчи – машина) нинг фаолиятидир. Ана шу таърифни илмий-тадқиқот мавзусига кўчириш мумкин, яъни: **Педагогик технология – бу ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида талабаларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва акс таъсир маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларининг жадал шаклланишини кафолатлайдиган жараёндир.**³

3. Ж. Йўлдошев, С.Хасанов. «Педагогик технологиялар». Тошкент – 2009 йил. 423 бет.

Юқорида келтирилган таърифдан кўриниб турибдики, педагогик технология тушунчасини изоҳлашда технолология жараёни асос қилиб олинди. Аслини олганда ҳам бу тушунчага берилган таърифлар сони педагогик адабиётларда ниҳоятда кўпдир. Педагогик нашрларда «технология» атамасининг хилма-хил кўринишларини учратиш мумкин: «ўқитиш технологияси», «ўқув жараёни технологияси», «маълумот технологияси» ва ҳоказо. Педагогик технология ўқитиш жараёнининг ўзаро боғлиқ қисмларини ташкилий жиҳатдан тартибга келтириш, босқичларини қуриш, уларни жорий этиш, шартларини, мавжуд имкониятларни ҳисобга олган ҳолда белгиланган мақсадга эришишни таъминлайди. Ёхуд педагогик технология ўқитувчининг касбий фаолиятини янгиловчи ва таълимда яқуний натижани кафолатлайдиган муолажалар йиғиндисидир. Технология ўзининг эгилувчанлиги, натижаларнинг турғунлиги, самардорлиги, олдиндан лойиҳаланиш билан методикадан фарқланиб туради. Шу билан биргаликда маълум вақт давомида педагогик технология ўқув жараёнини техник воситалар ёрдамида амалга ошириш, деб қараб келинади. Фақат 70 йиллардан бошлаб педагогик адабиётларда бу тушунчанинг моҳияти янгича талқин этила бошланди. Япон олими Т.Сакамото томонидан **«ўқитиш технологияси** - бу ўқитишнинг мақбуллигини таъминловчи йўл-йўриқлар тизими билан боғлиқ билимлар соҳаси» эканлиги эътироф этилади.

Объектив борлиқни ўрганишнинг тизимли ёндошиш методи фанда кенг қўламда қўлланилгач, унинг таъсири остида аста-секинлик билан педагогик технология моҳиятига ҳам аниқлик киритилди: рус олимаси Н.Ф.Тализина технологияни *«белгиланган ўқув мақсадига эришишнинг оқилона усулларин аниқлашдан иборат»* деб тушунтиради. Шунингдек, олима замонавий ўқитиш технологияси ҳақида фикр юритиб, уни алоҳида фан сифатида қараш лозимлигини уқтиради: *«Ўқитиш технологияси – бу ўқув жараёнини нима реал тавсифласа ўша, ўқитувчига ўрнатилган мақсадларга эришиш учун нимага таяниш зарур бўлса ўша»*. Бу алоҳида фан.

Педагогик технологияни фан сифатида эътироф этиш Г.К.Селевко томонидан ҳам маъқулланди: «Педагогик технология ўқитишнинг бир мунча оқилона йўлларни тадқиқ қилувчи ҳам, таълимда қўлланиладиган усуллар, принциплар ва регулятивлар сифатида ҳам, реал ўқитиш жараёни сифатида ҳам мавжуддир».⁴ Олимнинг таъкидлашича, «педагогик технология» тушунчаси таълим амалиётида уч иерархик даражада ишлатилади:

4.Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Тошкент-2008 йил. 79-бет.

1. Умумпедагогик (умумдидактик) даража: умумпедагогик технология маълум минтақада, ўқув юртида, маълум ўқитиш босқичида яхлит таълим жараёнини тавсифлайди.

2. Хусусий методик (предметли) даража: хусусий предметли педагогик технология «хусусий методика» маъносида қўлланилади, яъни таълим ва тарбиянинг аниқ мазмунини жорий этиш методлари ва воситалар йиғиндиси сифатида бир предмет, синф, ўқитувчи доирасида қўлланилади.

3. Локал (модулли) даража: локал технология ўзида ўқув тарбиявий жараённинг айрим қисмларини, хусусий дидактик ва тарбиявий масалалар ечимини ўзида мужассамлаштиради (алоҳида фаолият турлари технологияси тушунчаларни шакллантириш, алоҳида шахс сифатларини тарбиялаш, дарс технологияси, янги билимларни эгаллаш, мустақил ишлаш технологияси ва бошқа).

Бугунги кунда мамлакатимизда мутахассисларнинг илмий салоҳиятини бирлаштиришга имкониятлар етарли. Назария ва амалиёт бирлигининг таъминланиши педагогик технологиянинг асл моҳиятини аниқлашга йўл очади. Фикримизча, янги педагогик технология педагогика фанининг алоҳида тармоғи сифатида ёки фақат таълим амалиётини мақбуллаштиришга йўналтирилган тизим деб қараш мумкин эмас. Педагогик технология бу соҳадаги назарий ва акмалий изланишларни бирлаштириш доирасидаги фаолиятни акс эттиради.

Биринчидан, педагогик технология таълим (тарбия) жараёни учун лойиҳаланади ва белгиланган мақсадни ечишга қаратилади. Бинобарин, ҳар бир жамият шахсни шакллантириш мақсадини аниқ белгилаб беради ва шунга мос ҳолда маълум педагогик тизим (мактаб, коллеж, олий ўқув юрти) мавжуд бўлади. Бу тизимга узлуксиз равишда ижтимоий буюртма ўз таъсирини ўтказди ва таълим-тарбия мақсадини умумий ҳолда белгилаб беради. «Мақсад» эса педагогик тизимининг қолган элементларини ўз навбатида янгилаш заруратини келтириб чиқаради.

Иккинчидан, фан ва техниканинг ривожланиши билан инсон фаолияти чегараси ниҳоятда кенгайиб борапти, аудиторияга ўқитиш имкониятлари катта бўлган янги технологиялар (саноат, қишлоқ хўжалиги, электрон, ахборот ва бошқа) кириб келмоқда. Рўй бераётган сифатий ўзгаришлар шундан далолат берадики, эндалиқда «ўрганиш»нинг бирламчи жараёнларни анъанавий методика ва ўқитиш воситалари ромига сиғмай, ўқитувчининг индивидуал қобилиятларига мос келмай қолди.

Таълимни технологиялаштириш объектив жараён эканлигини, замонавийлиги эса илмий-техник тараққиёт йўналиши билан белгиланишини эътироф этган ҳолда педагогик технологиянинг ўзига хос томонлари ва яқин келажақда у билан боғлиқ вазифаларни белгилашга ҳаракат қиламиз:

1. Кўп босқичли таълим тизимида педагогик технологиянинг ўрнини асослаш ва зарурий тавсияномалар ишлаб чиқиш;

2. Замонавий саноат, тиббиёт, иқтисодиёт, экология, эргономия каби соҳа технологиялари билан педагогик технологияларни мунтазам равишда янгилаб бориш ва табақалаштирилган ёндашув асосидауларни қўллаш мезонларини аниқлаш;

3. Истиқболли ўқитиш воситаларини яратиш ва уларга таянган ҳолда илғор педагогик технологияларни лойиҳалаш, амалиётга жорий этиш, оммалаштириш ва самарасина аниқлаш;

4. Тегишли бошқарув органлари (таълим марказлари) томонидан ўқув муассасаларида фаолиятида янги педагогик технологияларни тадбиқ этилиши даражасини назорат қилиш ва баҳолаш;

5. Республикамиздаги олий (ўрта махсус, касб-ҳунар, мактаб) таълим тизимида фаолият кўрсатаётган профессор – ўқитувчиларни малака ошириш ва қайта тайёрлаш курсларида илғор педагогик ва ахборот технологиялари бўйича янги билимлар тизими билан қуроллантиришни узлуксиз ташкил этиш;

6. Республикамизда фаолият кўрсатаётган ижодкор ўқитувчилар иш услубларини мунтазам ўрганиб бори шва улар томонидан яратилган методикаларни янги педагогик технология даражасига кўтариш борасидаги ишларни амалга ошириш.

Шу сабабли Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида илк бор мамлакатимиз таълим тизимида технологиялаштириш муаммоси муҳим давлат буюртмаси сифатида эътироф этилди, ўқув тарбия жараёни янги ўқув-услубий мажмуалар, илғор педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминланиши зарурият даражасида қайд қилинди. Демак ўқитиш жараёни технологик асосда ташкил этилиши мумкин. Аммо тарбия учун бу фикрни қўллаб қувватлаш мураккаб.

Биринчидан, бу ҳолат учун ташхисли мақсадни ўрнатиш мумкин эмас. Инсон-кўп омилли мураккаб тизим ҳисобланиб, қатор психологик,

психофизиологик ва алоҳида шахс сифатларига эга. Уларни тавсифий равишда ёритиш, зарур даражада шакллантириш мумкин бўлган педагогик жараёнларни тузишни педагогика фанининг бугунги ривожланиш даражасида амалга ошириб бўлмайди.

Иккинчидан, ҳар қандай технология ўрнатилган мақсадларга кафолатли эришишни назарда тутати. Бироқ, шу кунга қадар педагогикада инсоннинг тарбияланганлик, унда шаклланган маълум шахс сифатлари, қадриятли йўналишлар ва бошқа тарбия натижалари мезонари бир қолипда аниқланмаган.

Умумлашган ҳолда технология одатий ҳол эмас, балки замонавий-илмий амалий тафаккур усули, деб хулоса қилиш мумкин. У инсоний фаолиятни тубдан такомиллаштиришга, унинг натижавийлиги, тезкорлиги, техникавий қуролагнаглигини оширишга оид амалий тадқиқотлар йўналишини акс эттиради. **Технология-** предметли соҳанинг объектив қонунларини юқори ўлчовда акс эттирадиган ваз у боисдан муайян шароит учун натижаларнинг ўрнатилган мақсадларга мос келишини таъминлайдиган фаолиятдир. Технология (жараён сифатида) учта белги билан тавсифланади:⁵ жараёнини ўзаро боғлиқ босқичларга тақсимлаш; изланаётган натижа (ўрнатилган мақсад)га эришишга қаратилган ҳаракатларни мувофиқлиги ва босқичли бажариш; қўйилган мақсадларга мос натижаларга эришишнинг зарурий ва етакчи шарти ҳисобланган технологик муолажа ва амалларни бажаришнинг аҳамият касб этиши.

1-чизма

«Ўқитиш технологияси» илк бор 1970 йилда ЮНЕСКО конференциясида янгради. Шу ташкилот томонидан нашр қилинган «яшаш учун ўқиш» номли маърузада юқоридаги атама таълимий жараёни модернизациялашда ҳаракатлантирувчи куч сифатида аниқланди. «Қандай ўқиш керак» номли маърузада эса биринчи марта унга таъриф берилди. Унда **ўқитиш технологияси**-информацион инқилоб натижасида пайдо бўлган ва дидактика ундан фойдаланадиган инсон ўртасидаги алоқа (мулоқот) усуллари ва воситалари йиғиндиси сифатида тавсифланади.

Шунга ўхшаш ҳолат ўқитиш технологияси бир хилда ва жами таърифни аниқлаштиришда шаклланган уринишларда ҳам кузатилади. Мисол учун, ҳар бмр гуруҳ муаллифлар уни дидактик мақсадларга эришишни кафолатлайдиган восита сифатида изоҳлашади ва унинг ҳар қандай ўқитиш жараёнида ҳар доим мавжудлигини қайд этишади. Бошқа тадқиқотчилар технологиянинг таълим мазмунини жорий этиш усули сифатида таърифлашади. Бу усул ўзида ўрнатилган мақсадларга бир мунча самарали эришишни таъминловчи ўқитиш шакллари, методлари ва воситалари тизимини мужассамлаштиради. Қатор илмий методик ва илмий оммабоп манбаларда муаллифлар бу тушунчани «ўқитиш методикаси» билан ўзаро муносабатини аниқлаштиришга уринадилар. Шу билан бирга кўп ҳолатларда муаллифлар уларни бир-бирига қарши қўйишга ҳаракат қиладилар. Қўйилган саволга жавоб беришга ҳаракат қиламиз: методика ва ўқитиш технологиясининг фарқи нимада бунинг ўрнига бошқасини алмаштириш ҳолатиг йўл қўйилмаяптими?

Биринчидан, уларнинг асосий фарқи шундан иборатки, методика «қайси йўл билан ўқитишда талаб этилган натижага эришиш мумкин?» деган саволга жавоб берса, технология: «уни қандай қилиб кафолатлаш мумкин?» деган саволни ўртага ташлайди ва жавоб топади.

Иккинчидан, ўқитиш технологияси равшан ифодали шахсга йўналтирилган характер касб этади ва ўз моҳиятига кўра «муаллифлик ўқитиш методикаси» тушунчасига жуда яқин. Агар «методика» тушунчаси ўқитиш методлари ва усуллари мажмуидан фойдаланиш муолажаларини оидага кўра нисбатан эгасиз, амалга ошириувчисиз ифодаласа, ўқитиш

технологияси унга ўқитувчи шахсини унинг барча хилма-хил кўринишлари билан қўшиб қўйишни тақозо этади.

Юқоридагилардан ўқитиш технологиясига қўйилган талаблар келиб чиқади: таълим олувчиларнинг шахсий сифатларини ҳисобга олиш мақбуллик, дидактик принципларга зид келмаслик, талабаларнинг билиш фаолияти фаоллаштиришга йўналтирилганлиги. Шундай қилиб, ўқитиш технологиясини ишлаб чиқариш асосида таълим олувчиларнинг юқори самарали ўқув фаолияти ва ўқитувчининг бошқарув фаолиятини лойиҳалаштириши ётади. Юқорида баён қилинганлардан умумлашган ҳолда ўқитиш *технологияси моҳияти* қуйидагилардан иборат деб ҳисоблаймиз:

- **биринчидан**, педагогик амалиётда такрор ишлаб чиқариш имкониятини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнининг олдиндан лойиҳаланиши;
- **иккинчидан**, ўрнатилган дидактик мақсадларга эришиш сифатини объектив назорат қилиш имкониятларини прогнозлайдиган махсус ташкил этилган мақсадга мувофиқлиги;
- **учинчидан**, ўқитиш технологиясининг тузилмали впа мазмунан яхлитлиги;
- **тўртинчидан**, энг мақбул методлар, шакл ва воситаларни ўқитиш технологиясининг барча элементлари томонан қатъий ва қонуниятли боғланишларидан келиб чиққан ҳолда танланиши.

1.2. Таълим тизимида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятлари, йўналишлари

Янгича мазмун касб этган кадрлар тайёрлаш жараёни баркамол шахс ва малакали мутахассисни тайёрлаш борасидаги ижтимоий буюртманинг

бажарилиш даражаси ва сифат кўрсаткичининг юқори бўлишини кафолатлайди. Бозор иқтисодиёти муносабатлари ишлаб чиқариш маҳсулотларига нисбатан аҳоли томонидан билдирилаётган талаб ва таклиф асосида тартибга солинар экан, муайян йўналиш бўйича малакали (касбий) маълумотига эга мутахассиснинг ижтимоий рақобатга бардошлилиги муҳим аҳамиятга эгадир. Халқ хўжалигининг рақобатбардош мутахассислари билан таъминланиши узлуксиз таълим тизимида ташкил этилган педагогик фаолиятнинг самарали, муваффақиятли эканлигини кўрсатувчи далил ҳисобланади.

Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт. Ижтимоий буюртманинг бажарилиши сифат кўрсаткичи малакалм кадрлар тайёрлаш жараёнига нисбатан технологик ёндашув ушбу жараённинг самарадорлигини таъминлашаг олиб келади. Шу боис сўнгги беш йиллар мобайнида таълим тизимида янги педагогик технолоиялардан самарали фойдаланиш масаласига республика миқёсида алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда. Таълим муассасаларининг фаолият жараёнига янги педагогик технолоияларни тадбиқ этиш бир қатор шартларга мувофиқ амалга оширилади:

- педагогик фаолиятни ташкил этаётган ўқитувчиларни янги педагогик технологиянинг моҳиятини очиб берувчи назарий маълумотлардан хабардор этиш;

- бўлажак ёки фаолият олиб бораётган (педагог)ларни янги педагогик технолоия ҳамда унинг моҳияти хусусида тўлақонли маълумот бера олиш имконига эга бўлган ўқув манбалари билан етарли даражада таъминлаш;

- таълим муассасалари фаолиятида янги педагогик технолоияларни қўллаш борасида тўпланган етакчи хорижий мамлакатлар, шу жумладан, маҳаллий педагогларнинг илғор тажрибаларини оммалаштириш;

- бўлажак ёки педагогик фаолият олиб бораётган (педагог)ларни таълим жараёнидаги янги педагогик технология назарияси ғояларидан самарали, ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдалана олиш кўникмасини ҳосил қилиш, ушбу кўникмани амалий фаолият малакасига айлантириш учун зарур шарт-шароит яратиш;

Демак, Президентимиз И.А.Каримов алоҳида таъкидлаганларидек, «Биз мамлакатимизнинг истиқболли ёш авлодмиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётда нечоғли фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз

керак»⁶. Шу сабабли ҳам биринчи навбатда таълим мазмуни ва унинг таркибини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, хусусан, бу мазмунга нафақат билим, кўникма ва малака, балки умуминсоний маданиятни ташкил қилувчи – ижодий фаолият тажрибаси, теварак-атрофга муносабатларни ҳам киритиш ғояси кун тартибига кўндаланг қилиб қўйилди.

Бизнингча, бу ғояни ижтимоий ҳаётнинг қуйидаги компонентлари рўёбга чиқариш мумкин:

- фаолият турлари (моддий, амалий ижтимоий, маънавий);
- ижтимоий онг шакллари (ахлоқ, санъат, сиёсат, фалсафа, фан);
- ижтимоий муносабатлар тизими (моддий ва мафкуравий);
- моддий, ижтимоий ва табиий борлиқ (кейинги авлодларга мерос қилиб қолдирилган бойликлар).

Умуман олганда таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ҳар бир педагог қуйидаги замонавий педагогик технологияларни, яъни:

- замонавий педагогик технологияларнинг илмий-назарий асослари;
- педагогик технологиялар концепциясининг ривожланиш тарихи;
- таълим жараёнига технологик ёндашиш ҳақида тасаввурга эга бўлиш;
- педагогик технологияларнинг дидактик қонуниятларини;
- ўқитиладиган фанга тегишли илғор ўқитиш технологияларини;
- дидактик жараёнига маълум вақт чегарасида лойиҳаланиши;
- ўқитишнинг фаол методларини билиш ва қўллаш олиш;
- уй вазифаларини мақсадли, ташхисли ва аниқ ўқув элементи тури тарзида бериш, технология лойиҳаларининг мантикий тузилмаси, коррекцияси;
- ўқув мақсадлари тавсияномасини ишлаб чиқиш;
- тест топшириқларини талаба фаолият даражаларига мос ҳолда тузиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш шarti;
- интернет, компьютер тармоғидан фойдаланиш;
- ўқув жараёнига электрон почтадан фойдаланиш бўйича кўникмаларга эга бўлиш;

6. Азизходжаева Н.Н. «Педагогик технологияла ва педагогик маҳорат». Тошкент – 2006. 124-бет.

- рейтинг назорати ва талабаларнинг билимларин объектив баҳолашни билиши керак⁷.

«Педагогик технология» атамаси билан «ўқитишга технологик ёндошув» тушунчаси узвий боғлиқ. Ўқитишга технологик ёндошувда босқис алоҳида кўрсатиб ўтилади:

- мақсад қўйиш ва натижага эришиш учун уни максимал даражада аниқлаштириш (бу босқичга энг биринчи навбатда эътибор берилади);
- ўқув материалларини тайёрлаш ва ўқув мақсадларига мувофиқ ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш;
- жорий натижани баҳолаш, қўйилган мақсадга эришиш учун таълимга ўзгартиришлар киритиш, натижаларни якуний баҳолаш.

Биз ўқитиш технологисига назарий ёндошувларни фаолият нуктаи назаридан таҳлил қилиб, ўқитишнинг мавжуд технологияларига хос бўлган белгиларни алоҳида ажратиб кўрсатишни маъқул топдик ва бунда асосан О.Б.Епишеванинг мулоҳазаларига таяниб иш кўрдик. Олиманинг фикрига кўра, ўқитишнинг мавжуд технологияларини қуйидагича тизимлаштириш, амалда жорий этиш мақсадга мувофиқ.

1. Ўқув фаолияти назарияси. Ўқитиш технологиясининг психологик асоси ўрганилади. Ўқитувчи ва талаба фаолияти турлари аниқланади. Асосий ғоя шундан иборатки, бунда ўқувчи – талабанинг ўзи мустақил ўқиш керак. Бунинг учун эса, таълим муассасида зарурий шарт-шароитлар яратилиши зарур.

2. Диагностик мақсад. Маълум тадбирлар асосида ўқитиш технологияси лойиланади. Педагогик технолоияда таклиф этиладиган ўқитиш мақсадини лойиҳалаш усулини белгилаш таълимга фаолияти ёндашувга таянилади. Мақсад ўқитиш натижаларига асосланиб таърифланади. Натижалар ўқувчи-талабанинг фаолияти орқали номоён бўлади. Ушбу ҳолда уларни ўқитиш мақсадлари эмас, балки ўз мақсадлари ёки ўқувчи-талабалар ўқув фаолиятининг мақсади деб аташ мумкин.

3. Ўқувчи-талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти даври. Ўқув билиш фаолиятида ўқув материаллари ўзлаштирилади. У ўз ичига ҳар қандай ахборотни қабул қилиш, англаш, эслаб қолиш, амалда қўллаш,

7. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Тошкент-2008. 329-бет.

умумлаштириш ва тизимлаштиришни қамраб олади. Ўқитиш технологияси уларнинг потенциал имкониятини ривожлантиришга йўналтириди.

4. Ўқитиш технологиясининг ўқувчи-талабалар шахсини ривожлантиришга йўналтирилганлиги. Бу ҳол нафақат ўқув жараёнини, балки ўқитишнинг ривожлантирувчи ва тарбиявий мақсадларни лойилашни ҳам тақоза этади. Бундай мақсадларга турли босқичли (табақалаштирилган, шахсга йўналтирилган) таълим шароитларида эришиш мумкин.

5. Ўқувчи-талабаларнинг мустақил фаолият кўрсатиши учун ўқув-материалларини энг мақбул даражада тақдим этиш. Ўқувчи-талабалар учун махсус ўқув материаллари ва дарсликларда қуйидагилар акс этади: ўқув мақсадлари тизими, ўрганиладиган ўқув материаллари мазмунини қамраб олувчи дидактик модуллар, блоклар ёки цикллар, уларни ўрганиш тартиблари, ўқувчи-талабаларнинг билимларини ўзлаштиришини баҳолаш мезонлари ва бошқалар. Ўқувчи-талабалар учун тайёрланган дидактик материаллар технологик хариталари кўринишида расмийлаштирилади.

6. Ўқувчи-талабаларнинг ўқув фаолиятини йўналтириш. Бунда ўқувчи–талабаларга ўқув фаолиятининг асосий тамойиллари ва ўқув фаолияти усуллари, унинг натижаларни назорат қилиш ва баҳолаш, ўқув фаолияти мотивацияси тушунтирилади.

7. Ўқув жараёнини ташкил этиш. Ўқув жараёни ўқув мақсадларига мувофиқ ташкил этилади. Бунда тайёрланган ўқув материалларига таянилади. Ўқувчи-талабаларнинг мустақил фаолияти табақалаштирилади. Анъанавий синф-дарс тизими ва ўқитишнинг фронтал усулидан воз кечилади. Ўқитиш тартиби ўзгаради барча ўқув мулоқот турларидан фойдаланилади, ўқувчи-талабаларнинг ўқув фаолияти шакллари (фронтал, гуруҳ, жамоа ва индивидуал) турли тарзда қўшилади.

8. Билим ва фаолият усулларини ўзлаштиришни назорат қилиш. Ўқувчи – талабалар билим ва фаолият усулларини ўзлаштириши уч даражада назорат қилинади: кириш назорати, жорий (ёки оралик) назорат, якуний назорат. Кириш назоратида ўқувчи-талабаларнинг ишни бажаришга тайёргарлиги ҳақида ахборот олинади ва зарур ҳолда бу даражага ўзгартиришлар киритилади. Ўқувчи-талабаларнинг ўқув материални ўзлаштириши ва ривожланишини ўрганиш мақсадида ҳар бир ўқув элементида кейин назорат ўтказилади (назорат, бир-бирларини ўзаро назорат қилиш, ўз-ўзини назорат қилиш тизимига амал қилинади). Шундан

сўнг синов ўтказилади. Якуний назоратда ўқувчи-талабаларнинг билимларини ўзлаштириш даражаси баҳоланади.

9. Жорий назорат натижаларига кўра ўқувчи-талабаларнинг ўқув фаолиятига ўзгартириш киритиш. Назорат натижаларига асосланиб ўқувчи талабалар фаолиятидаги ўзлаштириш усулларига ўзгартиришлар киритилади. Ўзгартириш киритиш уч босқичда амалга оширилади: 1) ўқувчи-талабалар дуч келган қийинчиликларни тизимлаштириш; 2) ўқувчи-талабалар йўл қўйган типик хатолар ва уларнинг сабабларини тизимлаштириш; 3) ўқувчи-талабаларни олий таълим ва умумтаълим давлат стандартлари даражасига олиб чиқувчи педагогик ва услубий тадбирлар тизими;

10. Билим ва фаолият усулларини ўзлаштириш даражасини баҳолаш. Ўқувчи-талабаларнинг билим ва фаолият усулларини ўзлаштириш даражасини баҳолашда тестлар ва рейтинг шкалаларидан фойдаланилади.

11. Стандартлаштириш. Ўқув жараёнларида таълим технологияларин қўллаш орқали маълум шароитларда кўзланган натижаларга эришишни кафолатлаш.

В.М.Монаховнинг педагогик технология назарияси юқорида санаб ўтилган кўрсаткичларга тўла жавоб беради. Ундан турли педагогик объектлар – ўқув жараёнини, ўқитишнинг услубий тизимини, ўқитувчининг касбий шаклланиши ва бошқаларни лойилаштиришда фойдаланиш мумкин.⁸

2-БОБ Замонавий педагогик технологиялар асосида таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик жиҳатлари

2.1. Замонавий педагогик технололгияларни қўллашда ҳисобга олинадиган айрим педагогик-психологик тажрибалар

8. Ж.Ўлдошев, С.Хасанов. «Педагогик технологиялар». Тошкент – 2009. 332-бет.

Педагогик технологияларни амалда қўллашда ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ бўлган айрим педагогик ҳамда психологик тажрибаларни фойдали маълумотлар сифатида эслатиб ўтишни лозим топдик. Таълим олувчиларни ўзлаштирмасликларининг бош сабаби – уларнинг саводлари (ўқиш, ёзишлари) ёмонлиги бўлиб, бунинг педагогик сабабани уларда тезкор хотиранинг етарли эмаслиги ҳисобланади. Ўқувчи-талабаларнинг умумий ўқув қобилиятларини ривожлантириш технологиясининг асоси диагностика ва ўз-ўзини диагностика қилишдир.

Ҳозирда таълим бериш тамойиллари маълум эмас. Шу сабабли таълим бериш ўқиб, ўзлаштириш қонунларини аниқлаш йўналишида, аввало, инсонни, унинг психологик, физиологик ва бошқа хусусиятларини ўрганиш давом этмоқда. Бу соҳадаги айрим натижалар қуйидагилардан иборат: ҳар хил машғулот турларининг имкониятлари ҳар хил. Масалан, янги ахборотларни талаба- ўқувчиларга қандай шаклларда етказилишига боғлиқ равишда бир йил давомидаги вақт оралиғида шу ахборотни эсда сақланадиган қисми қуйидагича фоизларни ташкил қилади:

Ахборотни (ўқув материални) етказиш шакллари	3 соатда, %	3 кунда, %	1 йилда, %
Маъруза, ҳикоя, кўрсатиш, намойиш, амалиёт	70	10	3
	72	20	13
	85	65	33
	98	95	75

Юқоридаги кўрсаткичлардан маълум бўладики, юқори ўзлаштиришга эришиш имкониятига ўқувчи-талабалар томонидан машқлар бажариш, кўриш билан бир вақтда кўпроқ сезги аъзолари иштирок этишини таъминловчи бошқа шакл ва усулларни қўллаш орқали эришилади.

Мотивация таълим шакллари учун катта аҳамиятга эга. Одамни ўқишга ёки бирор ҳаракатни бажаришга ундовчи турли сабаблар ндовчи сабаблар .⁹ Болалар, ўсмир ва катталарда ўқишга сабаблар турлича бўлади. Масалан, болалар, ўсмирларда учрайдиган ота-оанаси, ўқитувчиси учун ўқияппман деб ўйлаш ўқишга тайёр эмаслик бўлиб, бу паст ўзлаштиришга олиб келади.

9. Каримов. В.М, Акрамова Ф.А. Иқтисодий психология. Тошкент – ТДИУ Талаба, 2005. 158-бет.

Талабаларда бундай сабаб англаб етилган, шунинг учун уларнинг ўзлаштириш яхши. Талабаларнинг ўқувчилардан ёши катта бўлгани учун улардаги мотив ўқишга нисбатан тўғри муносабатни ҳосил қилади. Бундан эслаб қолиш даражасининг мотиви боғлиқлиги маълум бўлади. Шунингдек, имтиҳондан муваффақиятли ўтиш учунгина ёд олиш ижобий натижа бермайди. Келгусида ўзлаштирилган билимдан фаол фойдаланиш учун, ўрганиш ва эслаб қолиш ижобий мотив бўлиб, бунда ушбу мақсаднинг ўзи юқори самара беради.

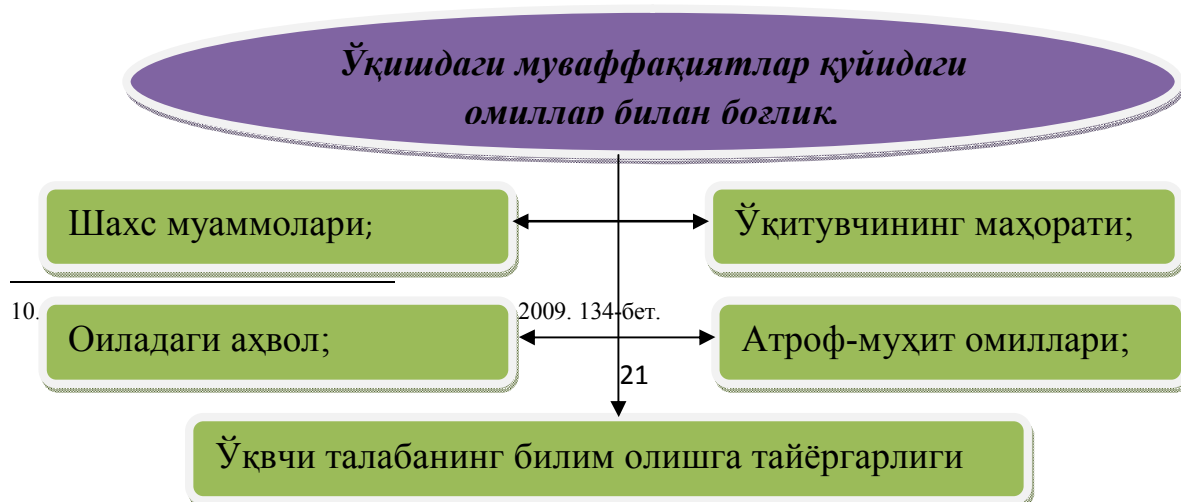
Билимларни ўзлаштириш (таълим олишда) фақат хотира хусусиятлари эмас, балки шахсий қобилиятлар, фикрни жамлаш, мақсад ҳамда тиришқоқликка ҳам боғлиқ. Мақсадга интилувчанлик зарурий шароитлардан бири, бунда ўртача қобилиятлар ҳам кўпроқ ва мустаҳкамроқ ўзлаштирадilar.

Ҳар бир даврга хос хотира хусусияти, фикрлаш қобилияти мавжуд бўлиб, бу даврлар қуйидагича шартли белгиланади.¹⁰

- Ўсмирлик 12-20 дан 25-30 ёшгача;
- Ўрта ёш 25-30 дан 45-50 ёшгача;
- Катта ёш 45-50 дан 65-70 ёшгача;
- Кексалик 65-70 дан юқори.

Ёш даврларидаги турли хулқлар. Ёшлик даврида касбий, оила қуриш, ижтимоий вазифаларнинг ўсиб бориши муаммоларни ҳал қилиш билан боғлиқ роли хулқлар ҳосил бўлади. Ўрта ёш даврида жамият олдидаги маъсулият, ижтимоий фаоллик, ихтисос, касбий даражани ошириш каби муаммолар кундаланг бўлади. Кекса ёш даврида жамиятнинг касбий ва ижтимоий фаол аъзоси бўлган шахсда жисмоний кучлар ва интеллектуал имкониятлар сусайиши билан боғлиқ муаммолар пайдо бўлади.

2-чизма

Чизмада келтирилганидек, ўқувчи-талабанинг ўқишдаги муваффақияти келтирилган омилларга боғлиқ.

Инсонда билимлар ҳосил қилувчи 5 та сезги аъзолари воситасида қабул қилинган ва ишлаб чиқилган ахборотлар нисбати қуйидагича:¹¹

1	Кўриш аъзоси орқали	83 %
2	Эшитиш аъзоси орқали	11 %
3	Ҳид билиш аъзоси орқали	3,5 %
4	Тери сезгиси орқали	1,5 %
5	Таъм билиш аъзоси орқали	1 %
	Жами	100 %

Турли сезги аъзоларимиз иштирокида ўзлаштирилган ахборот орадан 2 ҳафта ўтгач, қуйидаги миқдорларда эслаб қолинади:

1	Ўқиганимизнинг	10 %и
2	Эшитганимизнинг	20 %и
3	Кўрганимизнинг	30 %и
4	Кўрган ва эшитганимизнинг	50 %и
5	Ғапирганимизнинг	80 %и
6	Ғапирган ва амалда бажарганимизнинг	90 %и

Бундан инсоннинг эслаб қолиш қобилияти қайси усулларда ва қайси сезги аъзолари воситасида ўзлаштирига боғлиқ эканлиги маълум бўлади.

11. А.Хоёлиқов. «Педагогик маҳорат». Тошкент – 2009. 34-бет

Қисмларга ажратиб ёдлаш. Ёдлаш икки турга бўлинади: юзаки, яъни механик ёдлаш ва англаб, маъносини тушуниб ёдлаш. Қуйидаги чизмада улар орасидаги фарқлар кўрсатилган:¹²

3-чизма

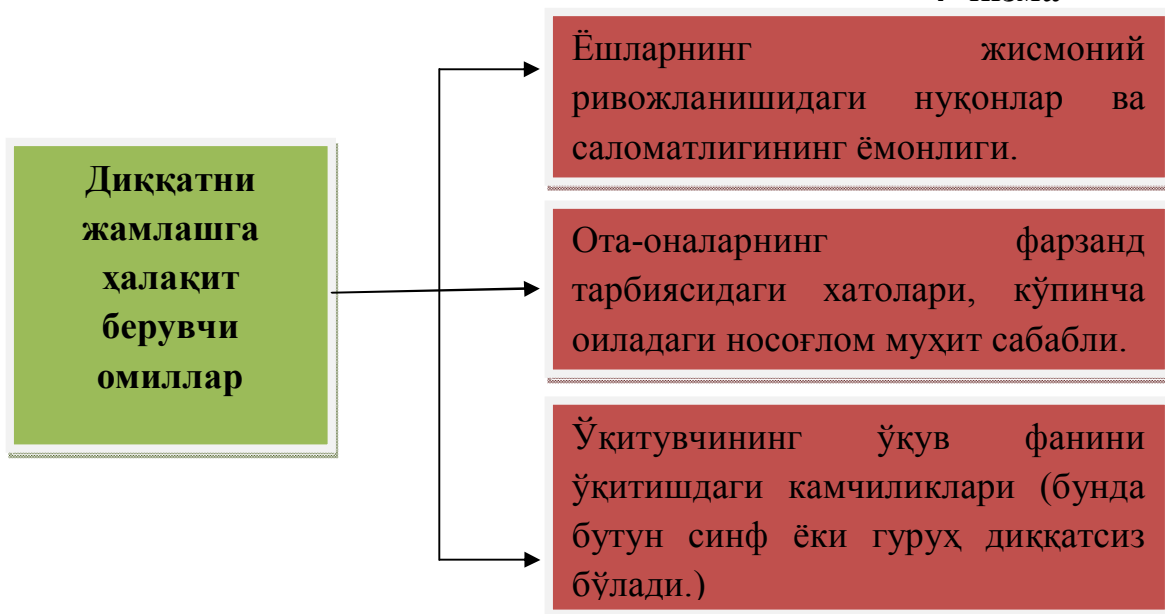
Механик ёдлаш	Англаб (маъносини тушуниб) ёдлаш
– Кўп такрорлаш йўли билан маъносини чуқур тушунмасдан ёдлаш; – Кутилмаганда эсдан чиқиши мумкин. – Талабалар баъзан ёдлаган шеърларининг мазмунини тушунмасликлари маълум. – Механик ёдлаш зарур ҳоллар: телефон рақами, исмлар, манзиллар, саналар, чет тилидаги сўзлар, формулалар, кўпайтириш жадвали ва бошқалар. – Илмий таъриф, хулосаларни, формулаларни ёдлашда бу усул фойда бериши қийин.	– Бундай ёдлаш шакллари – тушунгун ҳолдаги механик ёдлаш, таҳлил қилиш орқали мантиқий боғлиқликларни тушуниш асосида ёдлаш ҳамда мнемотехникадан иборат. – Мнемотехника (мнеме – грекча хотира), яъни эслаб қолишни енгиллаштирувчи йўл, усуллар. – Мнемотехника эслаб қолиш қийин бўлган маълумотларни сунъий ўхшашликлар топиб ёдлаш:қофия, ўхшашлик, ритм, оҳанг ёрдамида, мақоллар, шеърлар; сунъий сўз бирикмалари, тарихий саналар, географик номлар, грамматика қоидалари, формулаларни.

Диққатни жамлаш машқларини тажрибада кузатамиз:биринчи гуруҳ талабаларига 60 дақиқа давомида (хоҳлаганча дам олиши – танаффуслари билан) турли масалаларни ечиш топширилди. 2-гуруҳга эса 1 соат тўхтовсиз, дам олмасдан масалаларни ечиш топширилди. Узлуксиз ва зўр бериб ишлашда 45 дақиқадан кейин талабаларда диққатни жамлаш сезиларли даражада пасайди. Ўз ихтиёрича гоҳ дам олиб, гоҳ вазифани бажарган 1-гуруҳ талабаларида эса шу бир соатнинг охиригача диққат пасаймади.

12. Ж.Йўлдошев, С.Хасанов. «Педагогик технологиялар». Тошкент – 2009. 237-бет.

Тажрибадан хулоса қилиш мумкинки, диққатни жамлашга ҳалақит берувчи омиллар 3 та гуруҳга ажратилади.

4-чизма

Хотирани жамлашни машқ қилдириш учун махсус машқлар	- Кун тартиби нисбатан мўътадил – ўзгармас бўлиши;
	- кун давомида ўқиш ва дам олишга аниқ вақт ажратиш;
	- бошлаган ишни чалғимасдан охирига етказишга ўргатиш, бошқалар чалғитмаслигини таъминлаш;
	- уй вазифалари батартиб бажарилганлигини назорат қилиш;
	- ҳар қандай ютуқни ўз вақтида рағбатлантириш билан мустаҳкамлаш;
	- чарчаганлик яққол билинганда талабага дам бериш.

2.2.Замонавий педагогик технологияларни жорий қилишнинг ижтимоий-психологик томонлари

Ҳозирги кунда замонавий педагогик технологияларни таълим-тарбия жараёнига жорий қилишни инновация, яъни янгилик жараёни деб қараш мумкин.

Одатда, янгилик киритилиш жараёнида янгиликка нисбатан психологик тўсиқ пайдо бўлади. унинг психологияда унинг пайдо бўлиши ва сабаблари чуқур ўрганилган. Бу тегишли одамларнинг янгиликка нисбатан бефарқ ёки салбий муносабатида номоён бўлади. Кишиларда бундай психологик тўсиқ очик ёки яширин ҳолда учраши кузатилади. Янгиликнинг, янги замонавий педагогик технологиянинг педагогик жамоада муваффақиятли жорий қилиниши ва кўзда тутилган самара бериши бир қатор омилларга боғлиқ. Уларни 3 та ката гуруҳга ажратиш мумкин:

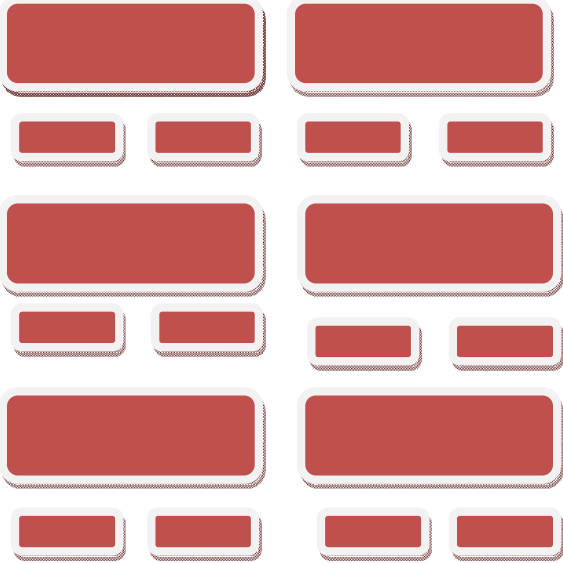
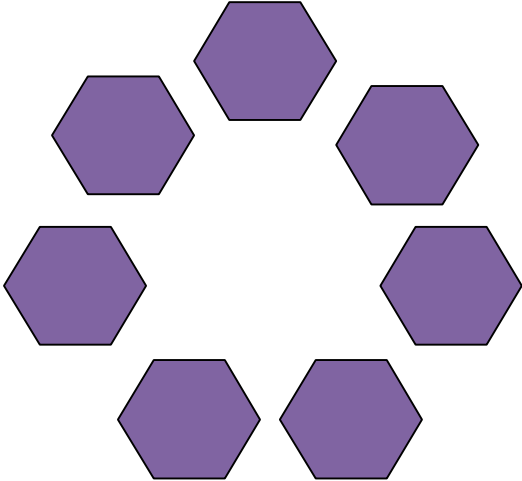
- **биринчи гуруҳ** – омилларга киритилаётган янгиликнинг мазмуни сифатига ва бошқа хусусиятларига боғлиқ.
- **иккинчи гуруҳ** – янгиликнинг киритишга ёндашув билан боғлиқ омилларини қамраб олади.
- **учинчи гуруҳ** – ижтимоий-психологик омиллар бўлиб, унинг таркибига янгиликка кишиларнинг муносабати, жамоанинг инновацион потенциали, жамоада ижтимоий-психологик иқлим, раҳбарлик услуги ва бошқалар кирази.

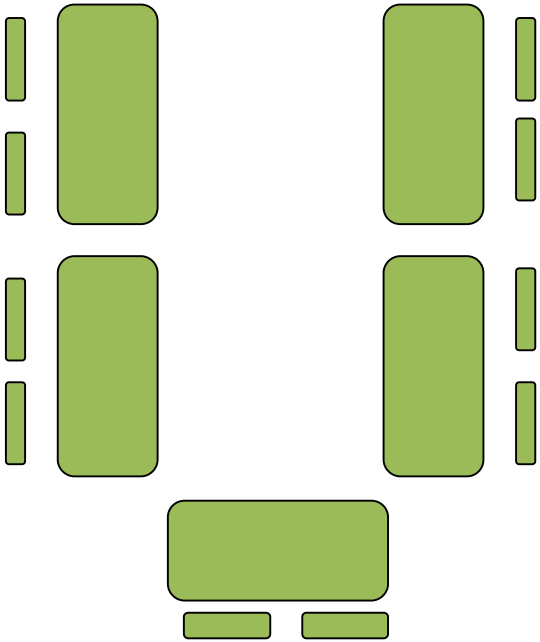
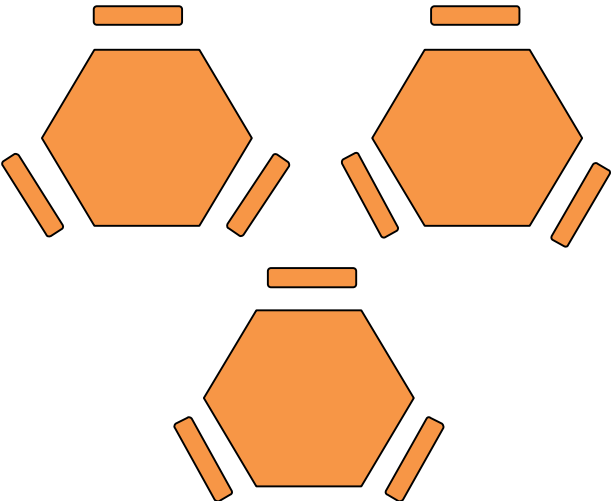
Ўқитувчи дарс бошланишидан аввал ўқувчи-талабаларни замонавий педагогик технологияларни қўллаб ўтилади дарс жараёнига маънавий-руҳий (психологик) жиҳатдан тайёрлаш мақсадида керакли (эътибордан четда қолиши мумкин бўлмаган) эслатмани қайтариш, яъни тушунтириб ўтиш зарур.¹³

Дарс ўтишда дарснинг самарали бўлиши, энг аввало, ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг бир-бирларига нисбатан фазовий жойлашувларига боғлиқ. Қуйида келтирилган расмларда тингловчи ва баҳсда қатнашувчиларнинг фазовий жойлашувлари ва уларнинг психологик мавқеларининг моҳияти келтирилган.

1-расм

13. Фарберман. Б.Л., Жумабаева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. – Т 2002. 159- бет.

Доска 	Аудитория синф шароити Бу анъанавий дарс ўтказиш шакли бўлиб, тингловчиларнинг бир-бирларини юзларини кўриш имконияти чекланган ва доска олдидаги ўқитувчига ва у баён этаётган мазмунга нисбатан тингловчиларнинг мавқелари масъулияти турлича. Бу шароитда баҳс ўтказиш мумкин эмас. Чунки аудитория охириги каторида ўтирган – талаба билан биринчи қаторда ўтирганнинг дарсга муносабати кескин фарқ қилади. Тингловчининг психологик мавқеи: «Мен ўйиндан ташқарида»
Доска 	«Мен ўйинда» деб аталувчи ҳолат: тингловчилар доира шаклидаги стол атрофида жойлашадилар ва ўртага ташланган мавзу юзасидан эркин фикр алмашиш, айрим ижтимоий роллрга ҳам кириш имкониятига эга бўлади, ҳатто «бошловчи» қаторда ўтиради. «Ишчанлик ўйинлари» ва бошқа ролли ўйинлар анна шундай шароитда ўтказилиши мумкин.

Доска 	«Мен-мунозарада» деб аталувчи бу ҳолат айти баҳс-мунозаралар ўтказиш учун қулай, чунки унда шахс ўз фикрини дадил айтиш учун имкониятни ҳис қилади. Одатда, бундай баҳслар тўртбурчак ёки доира шаклидаги стол атрофида уюштирилади.
Доска 	«Мен-ҳамкорликдаман» деган бу ҳолат каттароқ гуруҳлар таркибида ташкил этилади. Мунозара аъзолари тўрт-беш кишидан иборат бўлиб, алоҳида столлар атрофида ўтириб, ҳар бир гуруҳ ўз қарорини чиқаради. «Мунозара клублари фаолияти шу тарзда ташкил этилади.»

Юқорида кўрсатилганидек, кичик, тор доирадаги компакт гуруҳларда уюштирилган мунозараларнинг эркин мавзули, йўналтирилган ва аниқ сценарийли диспут турлари мавжуд бўлиб, бу танланган мавзуга ва мунозара гуруҳларининг мулоқот тажрибасига боғлиқдир («Диспут» сўзининг луғавий маъноси – «фикрляпман», «тортишяпман» деган маънони билдиради). Кичик гуруҳлардаги мунозаралардаги асосий нарса – гуруҳ аъзоларининг танланган мавзу хусусиятига қараб, ҳар бирининг ўз фикр-мулоҳазаларини охиригача баён этиш имкониятларининг борлиғидир. Бундай гуруҳда бошловчи ҳам қаторда ўтириб, мавзунинг ечимини батамом ҳал бўлмагунча фаол мулоқотларнинг иштирокчиси бўлиши мумкин. Лекин асосий рол гуруҳларнинг аъзоларига юкланганлигини ва бевоита ажралиб чиққан норасмий лидер асосий баҳс юритувчи бўлиши мумкинлигини унутмаслиги зарур. Бундай гуруҳлар турли шароитда, кўпинча, баҳс иштирокчилари учун табиий шароитларда (масалан, ўқувчилар синфда, талабаларда эса аудиторияларда, иш хоналарида ва б.қ.) ўтказилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Агар баҳслашувчилар одатдагидан каттароқ ҳажмда (масалан, 30 кишигача) бўлса, унда мунозара уюштиришнинг ўзига хос психологик томони бор. Бу ҳолда баҳс гуруҳи шартли равишда учга бўлинади. Биринчи гуруҳ – «фикрларни жамловчилар» - генераторлар гуруҳи дейилади. Иккинчиси – «танқидчилар» ва учинчи гуруҳ – «фикрларни тезлатувчилар» - «катализаторлар» деб аталади.

Баҳс иштирокчилари ҳаяжонланмасликлари учун машғулот бошланишидан аввал улар ўзларини эркин тутишлари учун айрим енгиллаштирувчи машқлар, бошқача қилиб айтганда, психогимнастик машқлар ўтказиш тавсия этилади.

Масалан, психогимнастик машқларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Ўқитувчи гуруҳларни айлана шаклда туришларини сўрайди ва гуруҳ аъзоларини навбатма-навбат ўртага чиқиб, гуруҳ билан хоҳлаган тарзда, лекин самимий саломлашишини сўрайди. Кейин гуруҳдан кимнинг саломи кўпроқ ёққанини сўрайди.

2. Гуруҳ аъзолари ўқитувчи атрофида ярим айлана шаклида туришади. Навбат билан гуруҳ аъзолари ўртага чиқиб, хоҳлаган аъзо билан сўзсиз, лекин очиқ юз билан мимика востасида саломлашиш ва бирор фикрни билдириш сўралади.

3. Ҳамма доира шаклда ўтиради ва ўқитувчи олиб келган копток навбат билан мулоқот қатнашувчиларига отилади, фақат кимга отилса ўша одамнинг

кучли, яхши бир сифати айтилиб, сўнг ирғитилади. Ўқитувчи коптокнинг, албатта ҳар бир кишига тегишини назорат қилади.

Бу каби машқлар мунозара қатнашчилари ўртасида ўзаро тангликнинг бўлмаслиги ва ўз фикрини баён этаётганда ўқитувчидан тортинмаслиги учун ўзига хос тренинг ҳисобланади. «Тренинг» тушунчаси фанга дастлаб германиялик олим М.Форверг томонидан киритилган.¹⁴ Ҳозирги кунда мулоқот самарадорлигини ошириш учун йўналган ижтимоий-психологик ўқитиш услублари икки турга ажратилади:

- 1) Анъанавий ўқитиш услублари (маъруза, суҳбат, адабиётларни ўрганиш);
- 2) Фаол ўқитиш услублари (гуруҳий муҳокама, роли вазиятли ўйинлар, ижтимоий-психологик тренинг). Ўқитишнинг фаол услублари, асосан, икки хил вазифаларни бажаришга йўналган бўлади: ўқув-амалий (ўқув қийинчиликларни бартараф этиш, кўникмаларни шакллантириш); психодиагностика (ўзини ва бошқаларнинг руҳиятини ўрганиш, аниқлаш).

Фаол ўқитиш услублари анъанавий услублардан, асосан, қуйидаги жиҳатлари билан фарқ қилади: таълим олувчиларнинг ҳар бирини мулоқотда фаол қатнашиши таъминланади; таълим жараёнига изланиш, тадқиқ қилишэлементлари киритилиш орқали ўқувчи-талабалар фаоллиги оширилади; асосий эътибор билиш фаолиятини ташкил этишга қаратилади; бу услуб орқали нафақат билим, балки мақсадга мувофиқ кўникма, малакалар шакллантирилади; ўқитиш гуруҳий баҳс, ролли ўйинлар, амалий машқлар асосида бўлади; бу услуб орқали ўқитилганда гуруҳ аъзоларида, нафақат билимлар пассив ўзлаштириб қолмай, балки асосан, муайян кўникма малака шакллантирилади, уларнинг ўзига, бошқаларга муносабати ҳамда шахс хусусиятларининг ўзгариши рўй беради.

Ижтимоий-психологик тренинг (ИПТ) услубини фаолиятига кўра одамлар билан кўпроқ мулоқотда бўлиши зарур бўлган мутахассисларни касбий тайёрлашда қўллаш мақсадга мувофиқ. Чунки ижтимоий-психологик тренинг воситасида педагоглар, юристлар, шифокор, таржимонлар, раҳбар ходимларда самарли мулоқот, муомала кўникмаларини, шахслараро муносабатларда сезгирликни, коммуникатив билимдонлик ва етукликни шакллантириш мумкин. Таълим-тарбияни мулоқот деб қараш мумкин. Бу

14. Акрамова Ф.А, Очилова Г.О. «Педагогика. Психология». Тошкент – 2007. 198-бет.

нуқтаи назардан таълим ўқитувчилар ва таълим олувчилар ўртасидаги тизимли ташкил этилган мулоқот жараёни бўлиб, бунда таълим олувчиларда маълум билим , кўникма, малакалар шаклланиши рўй беради.тарбия эса тарбиячилар ва тарбияланувчилар ўртасидаги ўзаро мулоқот жараёни бўлиб, бунда тарбияланувчиларда мақсадга мувофиқ шахс хусусиятлари шаклланиши ёки мақсадга мувофиқ бўлмаган шахс хусусиятлари ўзгариши рўй беради.бундай ёндашиш таълим-тарбияни такомиллаштириш учун мулоқот жараёнини самарали ташкил этиш зарурлигини кўрсатади.

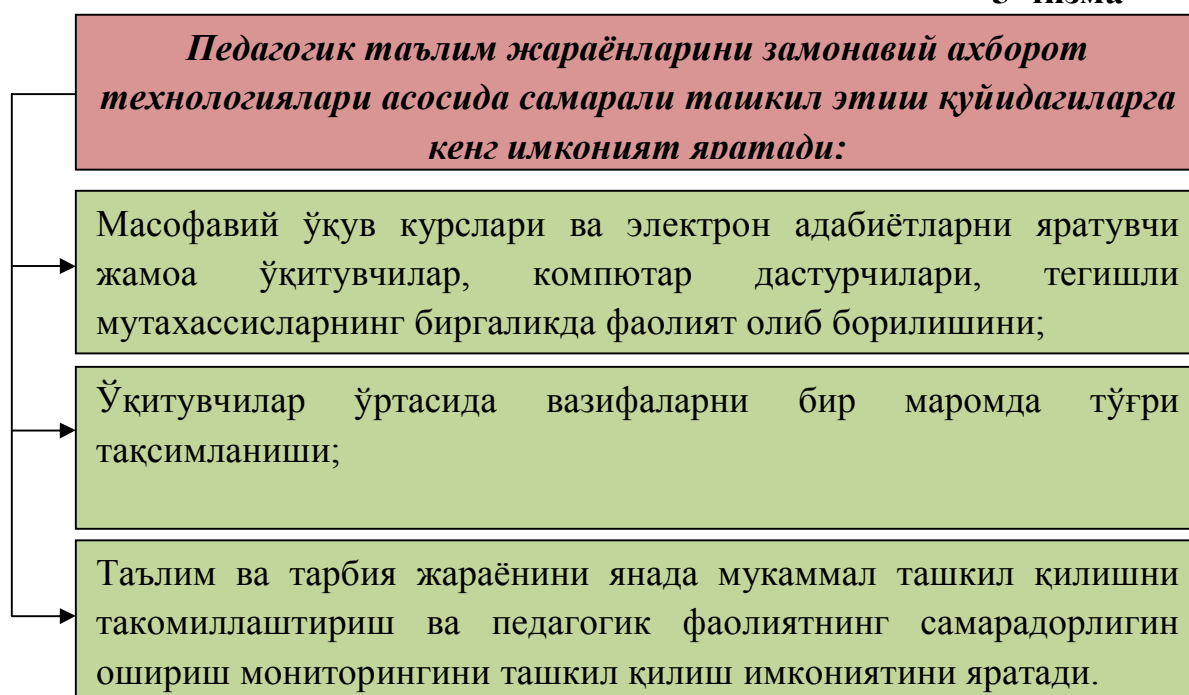
Ижтимоий-психологик тренингнинг айнан умумий мақсади ҳам кишиларди мулоқот, кўникма, малакаларни шаллантириш орқали мулоқот самарадорлигини оширишдир.

3-БОБ Иқтисодий билимларни шакллантиришда таълим тизимида замонавий педагогик технологиялардан фойдаланишнинг тадбиқий асослари

3.1. Таълим самарадорлигини таъминлашда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланишнинг аҳамияти

Ўқув жараёнида замонавий ахборот технологияларини қўллаш таълим методларнинг самарадорлигини оширишга, меҳнат фаолиятининг ўзгаришига, уларнинг педагогик маҳоратларини такомиллаштиришга, педагогик тизимларнинг таркибий ўзгаришига самарали таъсир этади. Бу эса педагогик жараёнларни ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқаришда ўзига хос вазифаларни қўяди. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси, ўзининг кундалик фаолиятида, узлуксиз равишда турли ахборот ресурсларидан фойдаланади. Доимий равишда ортиб бораётган ахборотлар ҳажми жамиятнинг интеллектуал салоҳиятини оширишга хизмат қилади. Мадаомики шундай экан, ўқитувчи ўз касбий ва педагогик маҳоратини замонавий ахборот технологиялари оқими асосида ошириб бориши мумкин. Ҳар бир ўқитувчи меҳнат фаолияти жараёнида ахборот технологияларидан унумли фойдаланиш учун, аввало, ўз ахборот муҳитини шакллантиришга замин яратиши керак. Замонавий ахборот технологиялари ўз муҳитида ахборот объектларини, уларнинг ўзаро ахборот алоқасини, ахборотларни яратиш, тарқатиш, қайта ишлаш, тўплаш технологиялари ва воситаларини, шунингдек, ахборот жараёнларининг ташкилий ва ҳуқуқий таркибини мужассамлаштиради.

5-чизма

Замонавий ахборот технологиялари асосида ўқитувчининг педагогик фаолиятида:

- таълимнинг технололгик асоини замон талаблари даражасида ривожлантириш билан боғлиқ бўлган мураккаб жараён енгиллашади;
- дарс жараёнини замонавий техник воситалар асосида ташкил этиш учун махсус малакалар шакллантирилади;
- масофавий курсларнинг очиқлиги туфайли уларнинг сифатига бўлган талаблар ва ўқув материалларининг сифатини назорат қилишга эҳтиёж пайдо бўлади;
- таълим жараёнида ўқувчиларнинг мустақил фаолияти такомиллашади, дарс жараёнининг самарадорлиги ўқитувчидан ўқувчига кўчади;
- ўқув жараёнини ташкил этишда ўқувчининг ташкилотчилиги ва шахсий иштироки ортади;
- замонавий коммуникация технологияларидан фойдаланиш асосида ўқитувчи педагогик фаолиятида ҳар бир ўқувчи билан тескари алоқаси вужудга келиши таъминланади.

Замонавий ахборот коммуникацион технологиялари соҳасида эришилган ютуқларни ҳисобга олиб, компьютер технологиясини қуйидаги жиҳатларда таълим муассасалари педагогик фаолияти жараёнларида қўллаш смарали бўлиши таъкидланади:

- таълим муассасаси ҳужжатларни киритиш ва шакллантириш;
- дарс жадвалаларини тузиш;
- таълим муассасаси ўқитувчилари ҳамда ўқувчилари бўйича маълумотлар банкини яратиш ва ундан фойдаланиш;
- ўқитувчилар фаолиятининг мониторингини яратиш;
- ўқув муассасаси фаолиятини тезкор бошқаришнинг интерфаол телеконференция, виртуал маслаҳатлар, муҳим ахборотларни ўқитувчиларнинг жамоавий ва шахсий компьютерлари дисплейи экранигша танлаш орқали тез ташкил этиш;
- таълимни бошқариш ёки бошқа мақсадда ташкилотлар билан электрон почта орқали боғлаш шароитини яратиш, бошқа ўқув муассасалари, жумладан, чет эл муассасалари билан ижодий боғланишни ташкил этиш;
- интернет тизими ёрдамида ахборот излаш ва уни танлаш.

Компютер технологиялари асосида ўқитувчи ўзининг касбий маҳоратини ошириш учун мустақил фаолиятда қўидаги вазифаларни бажариши лозим:

1. Ўқув жараёни бир бутун гуруҳ ва бир бутун фан (ўқув жараёнининг графиги, ташхис, жорий, оралик, якуний назорат ва бошқалар) сифатида ташкил этиш.

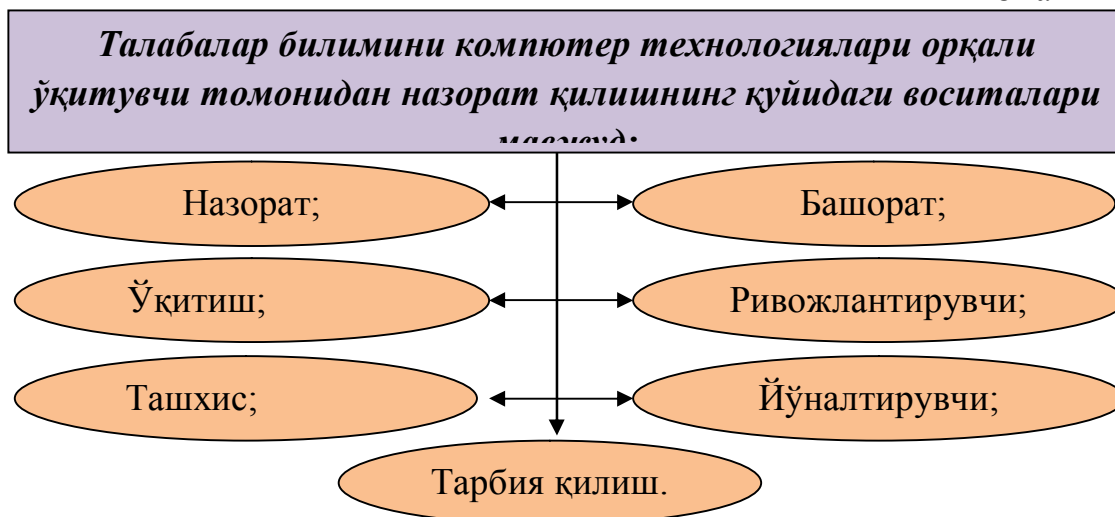
2. Ўқув жараёнида гуруҳни фаоллаштириш ва мувофиқлаштириш, иш жойларни тақсимлаш, кўрсатмалар, гуруҳ ичида бошқариш ва бошқалар.

3. ўқувчиларни индивидуал кузатиш, индивидуал ёрдам кўрсатиш, ҳар бир ўқувчи билан индивидуал мулоқот олиб бориш. Компютар ёрдамида эшитиш ва кўриш имкониятлари индивидуал ўқитишнинг энг самарали шаклларига эришилади.

4. ахборот муҳитини ташкил этувчилари (шахсий компютер, ўқув ва намоиш қурилмаларнинг ҳар хил турлари, дастурий воситалар ва тизимлар, ўқув методик кўрсатма, қўлланмалар ва бошқалар) маълум ўқув курсининг мазмун билан аниқланган боғлиқлик асосида тайёрланади.

Таълимни жадаллаштиришда ахборот технологияларидан фойдаланиш ўқув жараёнининг самарадорлигини оширади, бунда ўқитувчилар, илмий ходимларжаҳоннинг салмоқли илмий, методик адабиётларидан фойдаланиш имкониятига эга бўладилар; узоқ ҳудудларда жойлашган етакчи таълим муассасаларининг илмий лабораториялари билан танишадилар; турли мавзуларда видеоконференциялар ташкил қилиш ва амалга оширишга эришилади; ўқитувчиларнинг ўзаро семинар ва тренинглари ўтказилади; масофавий таълим, ахборотлар алмашилиш ва шунга ўхшаш жуда кўп имкониятларга эга бўладилар.

11-чизма

3.2. Маммоли таълим технологиялари асосида замонавий дарсларни ташкил этиш услубиёти

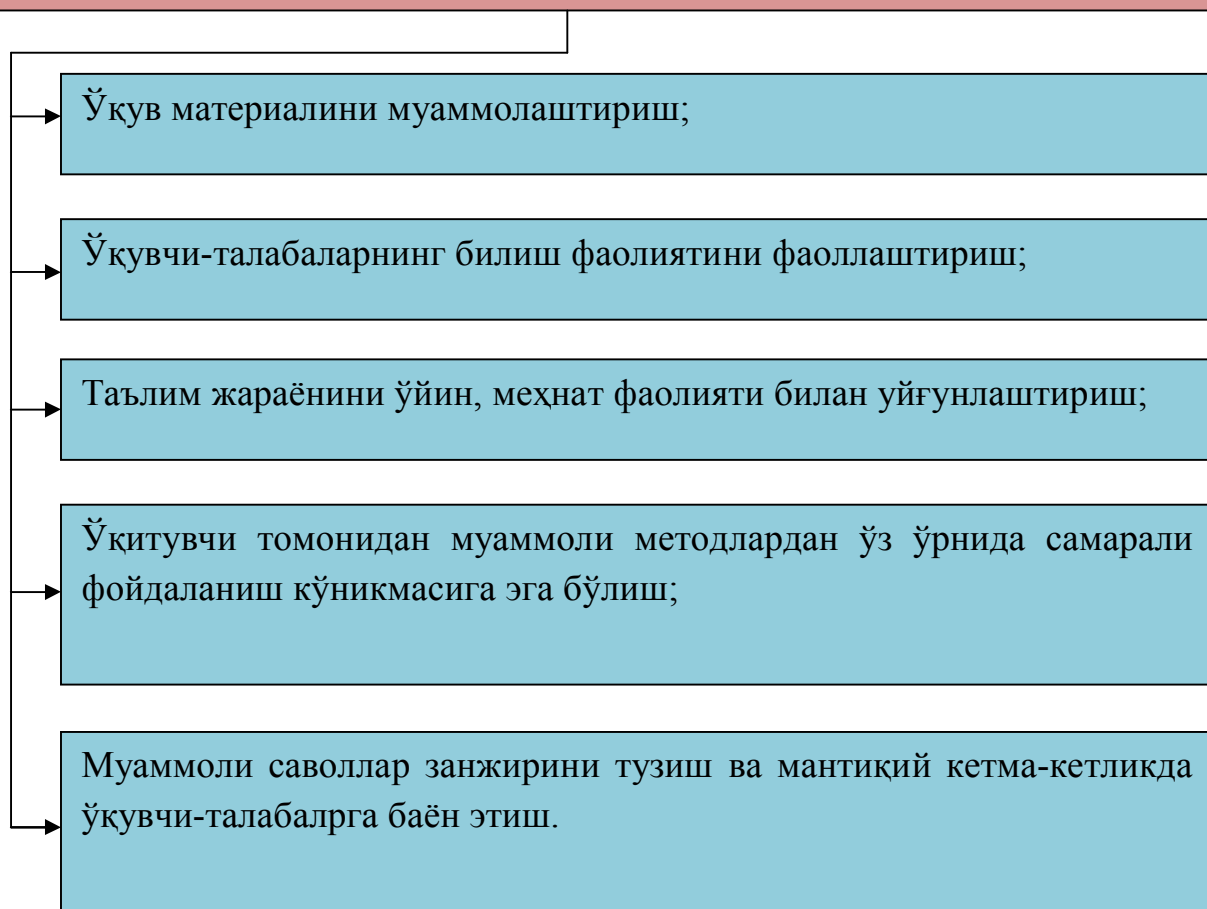
Муаммоли таълим технологиясининг асосий мақсади билим олувчиларнинг мустақиллиги ва фаоллигини ошириш, тафаккурни ривожлантириш, ўзлаштирилган билимларнинг амалиётга тадбиқ этилишини кўчайтиришдан иборатдир. Педагогик-психологик адабиётларда муаммоли таълимнинг илмий-назарий асослари ҳақида гап борганда уни таълим методи, принципи ёки алоҳида тизим деб ҳисоблаш ҳолатлари учрайди. Муаммоли таълимни қандай номлашдан қатъий назар, унинг асосий хусусияти - билим олувчининг ақлий фаоллигини ошириш, мустақил ижодий изланиш, ўзи учун янги билим, кўникма ва малакаларни кашф этишдан иборатдир.

Муаммоли таълим дейилганда, ўқитувчи раҳбарлигида муаммоли вазият юзага келтирилиб, мазкур муаммо ўқувчи-талабаларнинг фаол мустақил фаолияти натижасида билим, кўникма ва малакаларни ижодий ўзлаштириш ва ақлий фаолиятни ривожлантиришга имкон берадиган таълим жараёнини ташкил этиш назарда тутилади. Шунингдек, муаммоли ўқитишнинг моҳиятини ўқитувчи томонидан ўқувчи-талабаларнинг ўқув ишларида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқув вазифаларини, муаммоларини ва саволларини ҳал қилиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича уларнинг билиш фаолиятини бошқариш ташкил этади. Бу эса билимларни ўзлаштиришнинг илмий-тадқиқот усулини юзага келтиради.

Муаммоли методлар муаммоли вазиятларни вужудга келтириб, ўқувчи-талабаларнинг муаммони ҳал этиш, мураккаб саволларга жавоб топиш жараёнида алоҳида объект, ҳодиса ва қонунларни таҳлил қилиш кўникмаларива билимларни фаоллаштиришга асосланган фаол билиш фаолиятини тақозо этади.

12-чизма

Муаммоли таълимнинг маваффақияти куйидаги омилларга боғлиқ:

Профессор Н.Азизхўжаева муаммоли вазиятнинг маъносини куйидагича таърифлаган, яъни муаммоли вазият ўқувчи-талабаларга маълумотлар, билимлар билан янги далиллар, ҳодисалар, вазиятлар орасидага диалектик қаршиликлар бўлиб, уларни тушуниб олиш учун илгари олган билимларининг етишмаслигидир. Бу қарама-қаршиликлар (тушунмовчиликлар) ижодий билимларни ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб хизмат қилади.¹⁵

Таълим жараёнида муаммоли вазият хусусияти қўйидагилардан иборат: ўқувчи-талабалар учун номаълум янгилик мавжудлиги; муаммоларни ўзлари ҳал этишлари; шахсий қизиқиш ва эҳтиёжлари юзага келган тушуниовчиликларни ўзлари ўрганишга ҳаракат қилишлари; нима номаълум эканини билиб, маъносини тушуниб, уни ҳал этишга интилиш кабилардир.

15. Н.Н.Азизхўжаев. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДПУ, 2003.

Ҳозирги замон муаммоли дарсларнинг дидактик мақсади қуйидагилардан иборат:

- ўқув муаммоларини ҳал этишда ўқувчи-талабалар томонидан аввал ўзлаштирган билимларини ижодий қўллаб, янги билимларни эгаллаш кўникмаларини;
- билимларни ижодий ўзлаштирган ва амалда қўллаш малакаларини;
- изланувчанлиги, қизиқиши, мотивлари, мантиқий тафаккури, ижодий фаолияти, ақлий камолоти, заковатини ривожлантиришдан иборат.

Муаммоли машғулотда муаммоли вазият бўлиши назарда тутилади ва анъанавий дарснинг ҳамма босқичларини ўз ичига олади: уй вазифасини текшириш, махсус оғзаки машқлар, ўқувчи-талабалар олдида дарс мақсадини қуйиш, янги ўқув материални тайёрлаш ва уни ўрганиш, янги ва илгари ўрганилган материални боғлаб мустаҳкамлаш, машғулотни якунлаб уйга вазифа бериш кабилар. Муаммоли машғулотларда янги ўрганилаётган қонун-қоидага оид фактлар тўплаш, уларни бир-бири билан таққослаш ва таҳлил қилиш, билимларни ўрганиш ва мустаҳкамлаш жараёни параллел равишда олиб борилади.

Таълимда муаммоли ўқитишнинг уч шарти мавжуд:

1. Муаммоли таълимни ташкил этишда ўқув материалларни тизимли, тартиб билан ривожлантириш,
2. Вазифа берилганда уни ечиш усулларини танлаш имкониятини бериш.
3. Ўқувчи-талаба билим олишни мақсад қилиб қуйиши ва мақсадига эришиши учун ўз билимини тўғри баҳолай олиши.

Таълим жараёнида муаммоли вазиятлар бир неча турларга бўлинади:

1. Ўқувчи-талабалар ўз олдиларида турган масаланинг ечимини топа олмайди, муаммоли савол юзага келганда унга ўз вақтида жавоб бера олмайди, янги мавзунини тушунишда анча қийинчиликларга дуч келади.

2. Ўқувчи-талабалар олдин эгаллаган билимларини янги шароит ва вазият юзага келганда қўллай олмайди.

3. Уларнинг муаммони назарий йўл билан ҳал этиш ва бу танланган усулни амалга ошириши ўртасида қарама-қаршиликлар вужудга келади.

4. Ўқувчи-талабалар амалда бажарган топшириқ натижалари билан ўзларининг назарий жиҳатдан тушуниб етишлари ўртасида билимларининг етишмаслиги ҳам муаммоли вазиятлар юзага келишига олиб келади.¹⁶

Таълим жараёнида муаммоли ўқитиш самарали, мақсадга мувофиқ бўлиши учун уни ўқув жараёни, ўқув-тврбия ишлари асосининг бир қисмига айлантириш зарур.

Дарсни муаммоли тарзда ташкил этиш учун биринчи галда ўқувчи-талаба баҳс-мунозара юритишга, фикрларини эркин баён этишга, танқидий муносабат билдиришга тайёр бўлиши лозим. муаммони ҳал этиш босқичида ўқувчи-талабаларнинг фаол иштирокини таъминлаш мақсадида бу жараённи шартди равишда қуйидаги уч босқичга ажратиш мумкин:

- Аниқлаш босқичи;
- Англаш босқичи;
- Фикрлаш босқичи.

Биринчи *аниқлаш босқичида* ўқувчи-талабаларда мавжуд тушунчалар аниқлаб олинади ва уларнинг диққати муаммога жалб қилинади. Аниқлаш босқичини ташкил этиш учун қуйидаги саволлардан унумли фойдаланиш мумки:

- Бу ҳақида қандай маълумотларга эгасиз?
- Бу хусусида нимани билишни хоҳлайсиз?
- Нима учун бу муҳим?

Иккинчи *англаш босқичида* асосий мақсад ўқиш жараёнининг динамикасини таъминлаш, янги ўқув маълумотларини ўзлаштиришдан иборат. Бунда қуйилган муаммонинг моҳиятини англаб етишва ҳал этиш назарда тутилади. Ушбу босқичда таълимнинг турли фаол усулларида фойдаланиш яхши самара беради. Жумладан, микро гуруҳлар тузиш, мунозара ташкил этиш ва қуйидаги тартибда саволлар қуйиш мумкин:

- сиз учун янги маълумотлар борми?
- ушбу масала юзасидан сизнинг фикрингиз қандай?
- сизда қайси жиҳат энг катта таасурот қолдирди?
- бунинг аҳамияти нимада деб ўйлайсиз?

16. Азизходжаева Н.Н. «Педагогик технология ва педагогик маҳорат» - Тошкент – 2006. 233-бет.

- қандай натижа беради деб ўйлайсиз?

Учинчи *фикрлаш босқичида* муаммонинг ечими чиқарилиб, фикр-мулоҳазалар билдирилади. Ўқувчи-талабаларни фикрлашга жалб этиш учун уларга қуйидаги саволлар билан мурожаат қилиш самарали саналади:

- бу ҳақида қандай ўйлайсиз?
- қандай янги фикрлар келди?
- фикрингизни асослай оласизми?

Ушбу саволларга жавоб бериш мобайнида ўқувчи-талабалар янги тушунчаларни баён этишга ҳаракат этишлари зарур. Ҳосиб бўлаётган фикрларнинг мослашувчан, ранг-баранг бўлишига эътибор қаратиш лозим.

Битирув олди малакавий амалиёти давомида «Қасб-ҳунар таълими» кафедрасида амалиётчи сифатида тадқиқот ишларини олиб бориб, битирув малакавий ишига амалий қисми учун материалларни тўплادик ва муаммоли маърузани ташкил этиш технологиясини ишлиб чиқдик.

Муаммоли маърузада таълим бериш технологиясининг варианлари

(Талабаларга олдиндан маъруза матнлари берилган)

1-босқич. Маъруза мавзусини элон қилади, (талабаларга тарқатилаган матнда мавжуд) асосий савол, аҳамиятли тушунча ва сўзларни эслатади. Маъруза машғулотининг кутилаётган ўқув натижалари ва уни олиб бориш режаси билан таништиради.

2-босқич.

1. Танланган вариантга (олтитадан биттаси) мувофиқ ҳаракат қилади. (вариантни танлаш мақсадини белгилаш, вақт, ўқув ахборот ҳажмига боғлиқ):

- *Муаммоли саволлар* беради;
- Уларни ечишни мустақил излашлари мақсади билан талабаларни карама-қаршиликка олиб келувчи бир қатор саволлар;
- Муаммони турли томондан кўриб чиқиладиган саволлар;
- «Очиқ» саволлар беради (ёзув тахтасида тестни ёзиш, экранга чиқариш) ва «Ўйлаб кўришни, жуфтликларга бўлинишни, фикрлар билан алмашишни» таклиф этади.

- Қисқа, бир маънога эга жавоблар («Ҳа» ва «Йўқ», «Тўғри» ва «Нотўғри») беришни талаб этувчи, мавзунинг муҳим жиҳатларини ёритувчи бир қатор саволларни беради.
 - «Кутиш йўлдоши» техникасини қўллайди.
 - «Ақлий ҳужум» усулини қўллайди.
 - *Графикли ташкилотчилар*: «Б/БХ/Б» жадвали, Инсерт жадвали, кластерлар, тоифали жадвални қўллайди.
2. Ўзининг хоҳишига кўра, уни олиб боришнинг хоҳлаган шаклини танлаб маъруза ўқийди. Бунда у қуйидагилардан фойдаланиши мумкин:
- Қуйидаги графикли ташкилотчиларни: муаммолар сабабини аниқловчи диаграмма; хронологик жадвал; кластер; тоифали жадвал; тузилмавий-мантикий чизма; Т-чизма ва бошқалар.
 - Таълимни ташкиллаштиришнинг шундай шакллари, яъни оммавий, жамоавий ёки гуруҳларда ва жуфтликларда ишлаш.

3-босқич.

1. Хулоса қилади, талабалар диққатини асосийга қаратади.
2. Агар 2-босқичда «Кутиш йўлдоши» техникаси қўлланилган бўлса, унда талабаларга асосий тушунча атамаларни таклиф этилган маълумот ва уни баён этиш тузилмасининг қўлланиш тартиби билан уларнинг башоратларини таққослашни таклиф этади. Натижаларни шарҳлайди.
3. Келгусидаги касбий иш фаолиятлари учун бажарилган ишларнинг муҳимлигини кўрсатиб ўтади.
4. Мустақил ишлаш учун топшириқ беради ва шарҳлайди.

Тадқиқот давомида ўрганган педагогик технологияларни қўлланилиши юзасидан органайзерларни чизма куринишида ишлаб чиқдик. Педагогик технологияларни қўлланилиши, шахсни шаклланишида, тарбиявий ва таълимий аҳамиятга эга.

3.3. Иқтисодий билимларни шакллантиришда педагогик технологияларни жорий этишда ҳаёт хавфсизлиги

СамИСИ қошидаги 2-сон академик лицейида битирув олди малакавий амалиёт ўтаган чоғимда ҳар бир педагог ўзини иши жойида хавфсизлик техникаси, санитария қоидалари ва ёнғин хавфсизлиги, норма ва юриқномаларига риоя қилишига амин бўлдим.

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги билан бир қаторда, унинг таркибий қисми бўлган меҳнатни техника хавфсизлиги ҳамда ёнғиннинг олдини олиш масалалари ҳозирги вақтда энг долзарб масалаларидан ҳисобланади.

Мен ҳам битирув олди малакавий амалиётим давомида меҳнат хавфсизлигига риоя қилдим:

Биринчи ўринда, аудиторияни шамоллатдим. Аудитория чангининг ўқитувчи ва талабалар саломатлигига зарарли таъсири кўп омилларга боғлиқ бўлади. Уларга, биринчи навбатда, чанг зарраларининг физик-кимёвий хоссалари, катталиги ва шакли, ҳаводаги чангнинг миқдори, бир қанча вақт давомида таъсир этиш муддати ва касбда ишлаш даври, муҳит ва меҳнат фаолияти каби бошқа омилларнинг бир вақтда таъсир этиши киради.

Масалан, ташқи ҳарорат кўтарилганда ёки киши ақлий меҳнат билан шуғулланганда тез-тез нафас олиши натижасида организмга чанг кириш тезлиги ошади. Бир вақтда чанг таркибида радиоактив аерозолларнинг бўлиши ва ҳаводаги бошқа газлар таъсири чангнинг организмга зарарли таъсирини кучайтиради. Масалан, педагог, асосан, тушунтириш ишларини оғзаки баён этади. Мана шундай жараёнда чанг оғиз орқали организмга киради ва ўқитувчининг касбий касалликка учрашига сабаб бўлади. Организмнинг чанг таъсирига кўрсатган зарарланишида шахсий фарқланиш бўлади, бу нафас йўлларининг фикрлаш хусусияти, биологик қаршилиқ ва бошқаларга боғлиқ бўлади.

Иккинчи ўринда, янги педагогик технологияларни қўллашда меҳнат муҳафазасига албатта риоя қилиш керак. Чунки ҳар бир педагог ноанъанавий дарсини ахборот технологиялари (кодоскоп, вижен, мултимедиа аппаратлари) ёрдамида ўтказмоқчи бўлади, улар эса электр симлари ёрдамида ишлайди.

Демак, ноанъанавий дарсни бошлашдан олдин, ҳар бир педагог барча техник воситаларни хавфсизлигини текшириб чиқиши лозим бўлади. Ҳаттоки, оддий электр носозлиги бўлса ҳам аудиториядаги кишиларнинг шикастланишлари жиддий бўлиши мумкин. Электр ускуналарининг

носозлиги ёки уларни ишлатиш қоида-талабларига амал қилмаслик, одамнинг шикастланишига олиб келади. Электр токи одам танасига термик, электролитик ва биологик хилда таъсир этиши мумкин. Натижада, одамнинг нафас олишида, юрак фаолиятида, моддалар алмашинувида, қон таркибида ва бошқа аъзоларида ўзгариш бўлиши мумкин.

Электрдан шикастланиш, электрик куйишга, терининг металланишига, электр белгиларига, электроофтальмияга, механик таъсирга фарқланади. Электрдан куйиш тўрт даражада ифодаланади, яъни:

- термик қизариши;
- пуфакчалар ҳосил бўлиши;
- тери юзасининг муртланиши;
- тери тўқимасининг тўлиқ куйиб кетишида намоён бўлади.

Психик жараёнлар психик фаолиятнинг асоини ташкил қилади. Бусиз билимларни жамлаш, ҳаётий тажрибага эга бўлиш мумкин эмас.

Меҳнат психологияси вазифалари ва хавфсизлик муаммоларидан келиб чиқиб ҳолатларни ишлаб чиқариш ва махсус психик ҳолатларга ажратиш мақсадга мувофиқдир. Бу ишлабчиқаришдаги шикастланиш, бахтсиз ҳодисаларни олдини олиш чораларини ташкил этишда муҳим ўрин тутди. Инсоннинг қобилияти, самарали меҳнат фаолияти унинг психик (руҳий) кучланиши даражасига боғлиқ. Психик кучланиш инсонинг меҳнатига маълум даражада – чегарагача ижобий таъсир этади. Фаолликни критик нуқтадан юқорига кўтариш иш қобилиятини юқотишгача олиб келиши мумкин.

Хуллас, касб-ҳунар коллеж ва лицейларнинг шароити асосида инсонни психик ҳолати барқарор бўлиши учун чора-тадбирлар кўриш. Такмиллашган назорат усулини уюштириш асосида вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар

Битирув малакавий ишини ёзиш, маълумотларни ўрганиш ва ўтказилаган тадқиқот ишларидан қуйидаги хулосаларга келдик, яъни бугунги кундаги жадал ривожланиш ва глобализация жараёни олий таълим олидига бир қанча талабларни қуймоқда.

Бундай талабларга жавоб берувчи мутахассисларни тайёрлаш учун олий таълим тизимида ноанъанавий усуллардан фойдаланиш, таълимнинг турли-туман бўлишига эришиш, янги самарали таълим усуллари ишлаб чиқиш талаб этилади. Ўқув жараёнида талаба тингловчи объект эмас, балки билимларни фаол ўзлаштирувчи субъект сифатида иштирок этиши керак. Талабаларни фаол ўзлаштирувчи субъектга айлантирувчи интерфаол усуллар, замонавий педагогик технологиялар бу борада биз учун янги имкониятларни очиб беради. Таълим самарадорлигини ошириш бевосита таълим тизимидаги камчилик ва муаммоларни бартараф этиш, асосий йўналишларни лойиҳалаш билан амалга оширилади.

Дарҳақиқат, ҳар бир ёш мутахассисни пухта илмий-назарий билимлар билан қуроллантириш, эгаллаган илмий билимларни амалий фаолиятда қўллаш учун кўникма ва малакаларини ривожлантириш, албатта, осон эмас.

Юқорида билдирилган умумий фикр – мулоҳазалардан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Таълим жараёни самарадорлигини ошириш, таълим олувчиларнинг мустаҳкам назарий билим, фаолият, кўникма ва малакаларни шакллантириш, уларни касбий маҳоратга айланишини таъминлаш мақсадида ўқитиш жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш давр тақозоси ҳамда ижтимоий зарурият сифатида кун тартибига қўйилмоқда.
2. Таълим жараёнига янги педагогик технологияни тадбиқ этиш кадрлар тайёрлашга йўналтирилган умумий жараён мазмунининг сифат жиҳатидан ўзгаришини таъминлайди.
3. Ҳозирги даврда таълим-тарбияни такомиллаштиришни нафақат ўзимизнинг илғор тажрибамиз, хориж таълим соҳасида қўлланилаётган ўқитишнинг янги самарали услубларини, яъни ижтимоий-психологик баҳс, мунозара, брейнштурминг ва тренинг кабиларни чуқур ўрганиб, маҳаллий шароитга мослаштирган ҳолда янги инновацияларни қўллаш муҳим аҳамият касб этади.

4. Замонавий таълимни шакллантиришда ижтимоий-психологик ҳоялардан фойдаланган ҳолда малакали мутахассисни тарбиялаш борасидаги ижтимоий буюртманинг бажарилиш ҳолатини сифат кўрсаткичига эга бўлишига олиб келади.
5. Бугунги кун талаблари доирасида мутахассисоарда замонавий ахборот маданиятини шакллантириш, ўқув жараёнларида ахборот технологияларидан фойдаланиш, компьютер саводхонлигин ошириш самарали ижтимоий тараққиётнинг тезлашувига олиб келади.

Биз тадқиқот давомида ўз олдимизга қўйилган мақсад ва вазифаларнинг назарий ва амалий жиҳатларини ишлаб чиқиш, таълим тизимида замонавий педагогик технологияларни жорий этишнинг ижтимоий-психологик жиҳатларини ўрганиш бўйича олиб борган кузатишларимиз ва амалий тажрибаларимиз асосида қуйидаги хулосаларга асосланган ҳолда иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш ва уларни касбий маҳоратларини оширишнинг замонавий технологияларини, инновацион услубиётини яратиш, такомиллаштириш йўналишларини таҳлил этдик ва илмий тадқиқот иши натижаларисифатида қуйидаги **таклифларни тавсия этамиз:**

- Таълим тизимида замонавий педагогик технологияларни жорий қилишнинг илмий-назарий асосларини таҳлил қилган ҳолда улардан фойдаланиш имкониятлари ва йўналишларини ўрганиш лозим;
- Замонавий педагогик технологиялар асосида талабаларда билиш мустақиллигини шакллантиришнинг психологик муаммоларини ўрганиш ва уларнинг ечимини топиш лозим;
- Замонавий педагогик технологияларни қўллашда ҳисобга олинadиган айрим педагогик-психологик тажрибаларни таҳлил қилиш ва ўқув жараёнида кенг фойдаланиш яхши натижага эришиш имконини беради;
- Таълим самарадорлигини таъминлашда замонавий ахборот-коммуникацион технологияларидан мустақил фойдаланишнинг самарали жиҳатларини ўрганиш лозим;
- Замонавий педагогик технологиялар асосида таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик-психологик жиҳатларини асослаш ва ижтимоий-психологик томонларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир;
- Олий мактабда тарбиявий жараённи ноанъанавий услубиётини ташкил этишда талабаларнинг билим ва кўникмаларини шакллантиришга

доир электрон дарсликлар, ахборот мажмуалари, технологияларидан фойдаланишни кенг йўлга қуйиш лозим;

- Замонавий педагогик технологиялар асосида ўқув жараёнини ташкил этишда ўқув лойиҳасини, ҳар бир дарсга ижодий ёндошиб, эркин мунозарали, мусобақа кўринишларида олиб бориш дастурларини, технологияларини яратиш, тарқатмали материаллар ҳамда дарснинг технологик хариталарини ишлаб чиқиш лозим ва ўқув жараёнида кенг жорий этиш керак;

- Олий таълим тизимида дарс жараёнларини ташкил этишда инновацион, дастурлаштирилган, муаммоли таълим технологияларидан фойдаланиш йўналишларини ишлаб чиқиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари.

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”и Қонуни - Т.: “Шарқ”, 2001.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” Т.: “Шарқ”, 2001. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари.
3. “Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. Халқ сўзи газетаси, 2005 йил, 3-июн.
4. «Ёшлар йили» давлат дастури тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. 2008 йил, 1 март.
5. “2010 йилгача бўлган даврда ўрта-махсус, касб-ҳунар таълими тизими педагог ва муҳандис педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш дастури” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4-октябрдаги 400-сонли қарори.
6. “Инсон манфаатларини устуворлигини таъминлаш – барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир”. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2008 йил. 8 феврал.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари.

7. И.А.Каримов “Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир”. Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Тошкент, 2010 йил.
8. И.А.Каримов “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”. Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.2010 й.
9. И.А.Каримов “Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади”. Президент И.А.Каримовнинг 2010 йилда мамлакатни ижтимоий-

иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. Т.-2011 йил.

10. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: “Ўзбекистон”, 2009.
11. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008.
12. Каримов И.А. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. – Т.: “Ўзбекистон”, 2009 йил. 22 апрел.
13. Каримов И.А. “Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор” Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг бешинчи ялпи мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2006 йил. 25 феврал.

III. Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

14. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълимга оид меъёрий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 2000 йил 22 сентябр 251 сонли буйруғи.
15. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълимга оид меъёрий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 2000 йил 22 сентябр 251 сонли буйруғи.
16. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича маъруза матнларини тайёрлаш ва нашр этиш тўғрисида”ги 2000 йил 19 июн 176 сонли буйруғи.
17. Ўзбекистон Республикасини 2008 йилнинг биринчи чорагида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари тўғрисида. 7 май 2008 йил.

IV. Асосий адабиётлари.

18. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашшевич. “Психология и Педагогика”. Учебник для студентов. ВУЗов. М.Элит. 2004 йил.
19. Хўжаев Н ва бошқалар. “Педагогика”. Тошкент – 2007 йил.
20. Каримова В.М. “Психология”. Тошкент – 2007 йил.
21. Е.Н.Пронина, В.В.Лукашшевич. “Психология и Педагогика”. Учебник для студентов. ВУЗов. М.Элит.2004.

22. Педагогика профессионального образования. Под. ред. В.А.Сластенина. москва. Академия. 2004.
23. Подласый И.П. Педагогика. Учебник для студентов вузов. М.2007.
24. Очилов М. Олий мактаб педагогикаси. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т. “Ўқитувчи”.2007.
25. Махкамов У, Ходжаев Б, Тилобова Н. Дидатик материаллар мажмуи. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т. “Шарқ”.2007.
26. Очилова Г, Мусаханова Г. “Педагогик маҳорат”. Т. 2007.
27. Акрамова Ф, Очилова Г, Мусаханова Г. “Педагогика. Психология”. Т. 2007.
28. Азизходжаева Н.Н. «Педагогик технологияла ва педагогик маҳорат». Тошкент – 2006.
29. Зиёмухаммедов. “Комилликка элтувчи китоб”. Тошкент – 2006.
30. Голиш Л.В. фаол ўқитиш усуллари: мазмун, танлаш ва амалга ошириш. Тошкент – 2007.
31. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Тошкент – 2009.
32. Ж.Йўлдошев, С.Хасанов. “Педагогик технологиялар”. Тошкент – 2009.
33. А.Холиқов. “Педагогик маҳорат”. Тошкент – 2009.
34. Г.Султонов. “Педагогик маҳорат”. Тошкент – 2005.
35. Саидахмедов Н. “Педагогик маҳорат ва Педагогик технология”. Тошкент. 2003.
36. Йўлдошев Ж.Г, Усмонов С.А. “Педагогик технология асослари”. Т. “Ўқитувчи”- 2004.

V. Қўшимча адабиётлар.

37. Саидахмедов Н. “ Янги педагогик технологиялар”. Тошкент. Молия. 2006.
38. И.Иномов, Мамажонов И. Иқтисодий тарбия назарияси. – Т. Талаба. 2007.
39. Хўжаев Н, Шарипов Ш. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Тошкент – 2005.
40. Хўжаев Н, Мамажонов И. Янги педпгогик технологиялар. Т. 2007.

41. Ҳошимова М. «Педагогик технологияла ва педагогик маҳорат». Т. ТДИУ– 2007.
42. Расулова Ф, Абдуллева Р. Педагогическая этика. Т. ТДИУ– 2007.
43. Маҳкамгов У, Тилабова Н. Касбий маҳорат. Т. ТДИУ– 2007.
44. Шодмонова Ш, Ҳошимова М, Файзуллаева Н. Тарбиявий ишлар услубиёти. Т. Фан ва технологиялар. 2008.

VI. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар.

45. “Талабаларнинг энг илғор илмий-амалий ғояси”. ТДИУ иқтидорли талабалар курик танловининг материаллари. Т. 21-22 апрел 2008.

VII. Интернет сайтлари.

46. www.Lex.uz
47. www.plekhanov.ru
48. www.tgeu.uz
49. www.tatu.
50. www.pomorsu.ru
51. www.MTU-NET.ru